

Cezaevinde Mahkûm Bedenin Disipliner Örgütlenmesi: Biyopolitik Mekân, Duyumsama, Kural ve İhlal (1923-1953)

Erhan Berat FINDIKLI*

Öz

Mahkûm bedeni, disiplinler bir total kurum olan cezaevinde *mekân içinde farklı bir mekân* olarak belir-
mekte, ceza hukuku, nizamnameler ve biyo-politikalarla etkileşime girilen bir *müzakere zemini* olarak ko-
numlanmaktadır. 1941 yılında çıkan *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* üzerinde yoğunlaşan bu makalede
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde cezaevlerinde disiplinler pratikler bağlamında farklı bir mekânsallığı temsil
eden *mahkûm bedeni*, Nazım Hikmet, Necip Fazıl ve Aziz Nesin gibi yazar ve şairlerin cezaevi günceleri,
mektupları İmralı Cezaevi Müdürü olan İbrahim Saffet Omay'ın metinleri temelinde irdelenmektedir.

Burada Michel Foucault'nun *disiplin*, Erving Goffman'ın total kurumlarda *sembolik etkileşim*, Marshall
McLuhan'ın *akustik mekân* kavramı, David Le Breton'un ten/deri ve bireyin kendi kendini yaralaması
üzerine geliştirdiği düşüncelerden oluşan bir kuramsal çerçeveden hareketle söz konusu mekânlarda total
kurumun bedene yönelik öngördüğü disiplinler uygulamalar ile yaşanan/karşılaşılan durumlar arasındaki
fark; bedenini şekillendiği *fiziksel, materyal, psikik, sosyal ve kültürel* ortam analiz edilmekte; mahkûm
bedenin hangi *psiko-sosyo-mekânsal* müdahalelere konu olduğu, beden, benlik ve mekân deneyiminin
nasıl şekillendiği sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cezaevi, Beden, Mekân, Disiplin, İktidar, Günce, Erken Cumhuriyet.

* Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. İstanbul, Türkiye.
Elmek: erhan_berat_findikli@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-4616-6175>

Geliş Tarihi / Received Date: 24.06.2019
Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.08.2019

DOI: 10.30767/diledeara.635419

**Disciplinary organization of prisoner's body in prisons:
Bio-political space, perception, rules and transgression in Turkey (1923-1953)**

Abstract

This article examines the body of prisoners within the context of disciplinary practices in prisons in Early Republican Turkey spanning the years 1923 to 1953. It deals with topics such as the discourse of correction and social rehabilitation in prisons; the rites of passage, symbolic and physical intervention on bodies of inmates during confinement; the relationship among space, everyday objects and prisoners; the perception of physical, social and acoustic space; the degrees of isolation of body as a space; the transgressive, destructive and self-destructive impulses among inmates as a strategy of negotiation and survival.

Concentrating on the directory of prisons of 1941 and some of the texts by the director of İmralı Prison İbrahim Saffet Omay on the one hand, referring to the diaries and letters of the authors and poets such as Aziz Nesin, Nazım Hikmet, Necip Fazıl on the other hand, the article tries to answer questions such as how the prisoners' body and self-perception were conditioned by the total institution during disciplinary practices, how the symbolic interaction took place among the *subject/object* body, power, space, other inmates and staff in prisons, how and to what degree the regulations and rules could be put into effect, how the discrepancy between legal definition and real conditions in prisons could be interpreted. Using concepts such as the *discipline* by Michel Foucault, *symbolic interaction* by Erving Goffman, *acoustic space* by Marshall McLuhan and *symbolic meaning of skin and wound* by David Le Breton as a theoretical framework, it provides a critical discourse analysis of that period on a polyphonic basis.

It will be argued here that the body of prisoner was considered metaphorically *as a space within the space* that was physically, spatially, psychologically, socially as well as culturally constructed, reorganized, negotiated, positioned and constantly reshaped through process of symbolic interaction within total institution, penal system, power relations and a series of social actors.

Keywords: Prisons, Body, Space, Disciplinary Practices, Power, Diary, Early Republican Turkey

Extended Summary

This article examines the body of prisoners within the context of disciplinary practices in prisons in Early Republican Turkey spanning the years 1923 to 1953. It deals with topics such as the discourse of correction and social rehabilitation in prisons; the rites of passage, symbolic and physical intervention on bodies of inmates during confinement; the relationship among space, everyday objects and prisoners; the perception of physical, social and acoustic space; the degrees of isolation of body as a space; the transgressive, destructive and self-destructive impulses among inmates as a strategy of negotiation and survival.

Concentrating on the Prison Service Orders of 1941 and some of the texts written by the director of Imralı Prison Ibrahim Saffet Omay on the one hand, referring to the diaries and letters of the authors and poets such as Necip Fazıl, Nazım Hikmet, Aziz Nesin on the other hand, the article tries to answer questions such as how the prisoners' body and self-perception were conditioned by the total institution during disciplinary practices, how the symbolic interaction took place among the *subject/object body*, power, space, other inmates and staff in prisons, how and to what degree the regulations and rules could be put into effect, how the discrepancy between legal definition and real conditions in prisons could be interpreted. It provides a critical discourse analysis of that period using concepts such as the discipline by Michel Foucault, space by Henri Lefebvre *symbolic interaction* by Erving Goffman, *acoustic space* by Marshall McLuhan and *symbolic meaning of skin and wound* by David Le Breton as a theoretical framework.

Despite the prison reforms and the adaptation of modern regulations regarding the penal system, the infrastructure in Turkish prisons was far from the standards defined by the law. There was a big gap between the physical realities of prisons and the definitions of directories; between what was aimed and what was achieved. Prisons were not the places where inmates could serve their sentence safe and secure, in most cases, they were the places of a series of unknown risks and life-threatening circumstances. The lack of infrastructure, unfavourable sanitary conditions, contagious diseases especially tuberculosis and gonorrhoea,

malnutrition, scarcity of space, gangs' violence, drug trafficking and different forms of transgression were everyday realities of carceral spaces. Infrastructural problems and especially overcrowding spaces were major obstacles to establish law and order as it was defined in theory. The rules and regulations mentioned in *Prison Service Orders* could not be applied as they had been foreseen by total institutions. For inmates and staff being in prison meant a constant process of emotional instability and physical deterioration as well as engaging in multilateral compromises and negotiations. It was a micro-cosmos of conflicting, rival and disciplinary social systems and a space of resilience as well as resolution where symbolic interaction takes place among inmates themselves and staff.

Prisons were generally overcrowding spaces that they were not categorized in accordance with the type of crimes committed. Therefore, prison blocks amalgamated into a human landscape consists of career criminals, repeat offenders and political prisoners who had different social, cultural and class background, who were representatives of different world views and ideologies. Necip Fazıl, Nazım Hikmet and Aziz Nesin were only three of the many poets and authors who served their sentences for several years in prison because of their political convictions. The casual writings as well as diaries and letters of these literary figures shed light on the less known sides of the prisons that were individually perceived, experienced and defined. These fragmentary anecdotes and impressions also give an insight into *different forms of bodily experiences in different spatial context of confinement*. Through details about their life in prison they offer us an opportunity to rethink and reinterpret some aspects of the complex social realities and different forms of social interaction in prisons. Here the space was sensed, heard, observed, used, consumed, produced and also textually reconstructed. In each case, the space and body were perceived, processed and reimagined through multilateral dialogs with material world, surrounding physical circumstances and social agents in carceral landscape.

It will be argued here that the body of prisoner was considered metaphorically *as a space within the space* that was physically, spatially, psychologically, socially as well as culturally constructed, reorganized, negotiated, positioned and constantly reshaped through process of symbolic interaction within total institution, penal system, power relations and a series of social actors.

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli total kurumlarından biri olan cezaevlerinde *mahkûm bedeni*, disiplin kavramı ve biyopolitikaların hayata geçirildiği farklı bir mekânsallığı temsil etmektedir. *Beden*, mekân içinde mikro-mekân olarak belirlemekte, iktidarın biyopolitikalar ve kapatma teknolojilerinin nesnesi/öznesi, dönüştürme, ıslah etme misyonu ve uygulamasının öncelikli konusunu oluşturmaktadır. Toplumsal sapmayı temsil eden bireye/bedene verilen karşılık, ceza hukuku, kamu yararı, disiplin ve adalet kavramları çerçevesinde beden/öznenin dönüştürülmesi biçimindedir. Farklı iktidar taleplerinin devreye girmesi ve toplumsal aktörlerin katılımıyla gerçekleşen bu süreç, iktidarın beden üzerinde farklı biçimlerdeki fiziksel ve psikolojik müdahalesi, mahkûmların disiplinler uygulamalara karşı gösterdikleri direnç ve verdikleri duygusal tepkilerle şekillenmektedir.

1923-1953 yılları arasında cezaevlerinde *biyo-psiko-sosyo-mekânsal* iktidar alanı olarak *beden* konusunu ele alan bu makalede 1941 yılında yayımlanan *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* üzerinde yoğunlaşmakta, söz konusu nizamnamenin bedenle ilişkili olarak tarif ettiği disiplinler uygulamalar ile cezaevindeki fiili durumun özellikle on yıl öncesi ve yaklaşık on yıl sonrasını kapsayan bir zaman dilimi, farklı siyasi pozisyonlara sahip toplumsal aktörler ve edebi figürler tarafından farklı türde ve amaçlarla kaleme alınmış metinler üzerinden çözümlenmektedir. 1932'de hazırlanan *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*,¹ 1947'de İmralı Cezaevi Müdürü İbrahim Saffet Omay'ın *Cezaevi (İş Esası Üzerine)* başlıklı çalışması² ve ayrıca gardiyanların eğitimi için hazırladığı ders notları,³ Necip Fazıl, Aziz Nesin ve Nazım Hikmet gibi yazar ve şairlerin, cezaevi günceleri, not ve mektupları, cezaevinde disiplinler pratikler ve beden ilişkisi bağlamında irdelenmekte, dönemin *beden* tahayyülüne yönelik bir söylem analizi gerçekleştirilmektedir. Michel Foucault'nun *disiplin* ve biyopolitika, Erving Goffman'ın *total kurumun kapatma teknikleri* ve *sembolik etkileşim*, Marshall McLuhan'ın *akustik mekân* kavramı, David. L. Breton'un ise *bireyin kendi kendini yaralaması ve tende bıraktığı iz* konusundaki düşüncelerinden hareketle

oluşturulan bir kavramsal çerçeve kullanılarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde cezaevlerinde disiplin fikrinin bedene yönelik uygulama alanları ve mahkûmların buna vermiş oldukları tepkiler çözümlenmekte; 1941 Nizamnamesi'nde mahkûm bedeninin kapatma tekniklerinin nasıl kurgulandığı, disiplinler pratiklerin ve ön-görülen kuralların ne şekillerde uygulandığı ve ihlal edildiği, mahkûmun uyum ve direnç gösterdiği durumlarda benlik sınırlarının ve bedeni alımlama/kurgulama süreçlerinin nasıl dönüştüğü, bir mikro-kozmos olan cezaevindeki beden ve toplumsallık ilişkisinin nasıl oluşturulduğu sorularına cevap aranmaktadır.

Yeni Disiplin Teknolojilerini Kurumsallaştırma Çabaları

Erken Cumhuriyet'te ceza infaz kurumlarında disiplin kavramı ve kapatma teknikleri, mekânsal, bedensel bir koreografi dizgesinin icadı, inşası ve sürekli yeniden üretimi temelinde şekillenmiştir. Kapatılma mekânlarında en temel iktidar ve uygulama alanı bedendir. Mahkûm bedenine yönelik disiplin kavramı, dünyanın farklı ülkelerinde ve kültür coğrafyalarında, politik, sosyo-kültürel, mekânsal ve gündelik yaşam pratikleri bağlamında farklı formlar kazanmakla birlikte, modern ceza infaz kavrayışı temelinde ortak bir takım özellikler de taşımaktadırlar.⁴

Foucault'un tarif ettiği türden bir disiplin üretiminin tarihi⁵ Türkiye'de 19. yüzyılda, devlet bürokrasinin merkezileşmesi ve güçlenmesine paralel olarak şekillenmeye başlamıştır. Devlet kurum ve bürokrasisinin modernleşmesi ile ceza infaz kurumlarının dönüşmesi, belli ölçüde paralellik göstermektedir. Dünyada değişen suç ve ceza algısı, adaletin kapatılma üzerinden sağlanması düşüncesi⁶ Osmanlı'da da yankı bulmuştu. 1890'da Saint Petersburg'da, 1900'de Brüksel'de, 1910'da Washington'da hapishanelerle ilgili düzenlenen kongrelere temsilci gönderen Osmanlı hükümeti,⁷ farklı kültür coğrafyalarında hapishaneler konusundaki mekânsal ve disiplinler uygulamaları takip etmiş; söz konusu alanla ilgili yenilikleri imkânlar ölçüsünde, ülkenin mevcut ekonomik, fiziksel ve sosyo-kültürel koşullarına uyarlayarak hayata geçirmeye çalışmıştır.

4 Ceza sosyolojisi için bkz. Norman Johnston, Leonard Savitz, Marvin E. Wolfgang, *The Sociology of Punishment and Correction*, 2. bs. (New York: John Wiley & Sons, Inc. 1970).

5 Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 6. bs. (Ankara: İmge, 2015).

6 Avrupa'da ve Amerika'da cezaevleri mimari, mekânsal ve disiplinler örgütlenmesinin tarihsel gelişimi için bkz. Norman Johnston, *Forms of Constraints: A History of Prison Architecture* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000).

7 Saint Petersburg kongresiyle ilgili olarak bkz. Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Toplumsal Tarih*, s. 5 (Mayıs: 2001): 11-14.

Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e kapatma teknolojileri ve disiplin konusunda mekân ve kurumsal deneyim aktarımı gerçekleştirilmiş;⁸ dünyanın farklı ülkelerinde cezaevleri konusundaki yenilikleri takip etme pratiğini Cumhuriyet Türkiye'si de sürdürmüştür. Sözelimi 1933'te Adliye Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun talimatıyla Şerif Başoğlu, hapishaneler ve mahkûmlar konusunda incelemeler başlatırken Avrupa'da cezaevlerindeki uygulamaları gözlemlemek üzere devlet tarafından İsviçre ve Belçika'nın yanı sıra farklı Balkan ülkelerine de gönderilmiştir. Bütün bu çalışmaları gerçekleştirip Hapishaneler Genel Direktörlüğü'ne atandığında henüz 26 yaşında olan Başoğlu'nun profesyonel formasyonunda, kuram ve uygulama iç içe geçmiştir. Osborn Birliğinin 'Amerikan Hapishane ve Islahhanelerinin Elkitabı'ını ayrıca Frank Loveland'ın '30 Eylül 1929'da Massachusetts Devlet Hapishanesinin Sakinlerine Dair İstatistik Yolundan Tahlil' başlıklı çalışmasını incelediği, kapatılma deneyimini bedensel olarak doğrudan yaşamak, bir çeşit katılımcı gözlemde bulunmak amacıyla bir süre kendini cezaevine kapattırıldığı bilinmektedir.⁹

Erken Cumhuriyet'te cezaevleri ve disiplinler uygulamalar bağlamında karşılaşılan temel güçlüklerden biri, söz konusu disiplinler uygulamaların gerçekleştirileceği fiziksel mekânların ve materyal koşulların oluşturulamamasıdır. 1932'de Adliye müfettişleri tarafından hazırlanan hapishane raporu¹⁰ Shaw'ın tarifinden daha olumsuz bir tablo sergilemektedir. Bu yöndeki gözlemler ve yapılan tespitler, sorunun hukuki, maddi ve fiziksel olarak çözümü yönünde bir irade oluştursa da arzu edilen mekânsal dönüşümlerin hayata geçirilebilmesi Erken Cumhuriyet'in ekonomik koşulları içinde mümkün olamamıştır. Kısıtlı ekonomik imkânlarla sahip olan devlet, bir taraftan cezaevlerinin mekânsal üretiminde ciddi sıkıntılar yaşarken, diğer taraftan bu gerçekliği bir süre askıya alarak, ceza infaz hukukunu ve nizamnamelerini en azından kuramsal düzlemde, kâğıt üzerinde daha rafine hale getirme gayreti göstermiştir. Böyle bir çaba ve yaklaşımın bir yansıması olarak 1941 Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi hazırlanmıştır.

8 Bkz. Erken Cumhuriyet Dönemi cezaevi yapı stokuyla ilgili olarak bkz. Erhan Berat Fındıklı, "Cezaevleri Yapı Stoku: Mimarlık, Bürokrasi ve Mekânsal Dönüşüm (1923-1947)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*, s. XXXVII-2 (Aralık 2018): 543-568.

9 Yabancı Gözüyle Türkiye, G. Howland Shaw, "Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform", *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si* (Ankara: Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 1938), 163.

10 *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*, 44.

Kapatılma Mekânları: Biyopolitikalar ve Disiplin

Cezaevleri, biyopolitikaların, disiplinler pratiklerin, beden üzerinde farklı iktidar uygulama biçimlerinin ve bunu gerçekleştiren toplumsal aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini şekillendirdikleri, dönüştürdükleri, koşulladıkları; birbirleri üzerinde tahakküm kurdukları ve aynı zamanda işbirliği yaparak otoriteye direnç geliştirdikleri dinamik mekânlardır. Kamu sağlığı politikaları ve hijyen uygulamaları, cezaevleri bağlamında disiplinler, mekânsal örgütlenmenin ve bedene ilişkin müdahalelerin önemli gerekçelerinden bir bölümünü temsil etmektedir. Mahkûmlar ve cezaevi çalışanları, kılık kıyafet düzenlemesinden beslenmeye, dinlenme ve çalışma saatlerinden beden temizliğiyle ilgili uygulamalara varıncaya kadar beden, mekân ve biyopolitikanın iç içe geçtiği disiplinler bir sürecin nesnesini ve öznesini oluşturmaktadırlar.

Toplumsal sağaltımın mekânsal yansımaları olan hastaneler, tımarhaneler ve hapishaneler gibi total kurumun farklı kapatılma mekânları arasında disiplin arzusu anlamında bazı benzerlikler, süreklilikler, iç içe geçmeler, dönüşümler söz konusudur.¹¹ Tıp, total kurumun bütün kapatılma mekânlarında en önemli iktidar ve meşruiyet araçlarından biri haline gelir. Tıbbın niteliği ve misyonuna ilişkin yeni tanımlar, total kurumlardaki kapatma uygulamalarını da bazı açılardan şekillendirmekte, çoğu zaman hıfzıssıhha konusundaki söylemler ile disiplin mekânları etkileşim halinde, birbirlerini dönüştürerek var olmaktadır. Hıfzıssıhha kampanyalarının temel referanslarından birini teşkil eden tıbbi bilginin iddiaları bağlamında Foucault şöyle demektedir:

“Tıp, insani varoluş düzeninde kendisine sağlıklı bir yaşam için öğütler verme otoritesini tanımlamakla kalmayıp, bireyin hayatını içinde sürdürdüğü toplumun standart fiziksel ve ahlaki ilişkileri konusunda buyurma hakkını da üstlenen kuralcı bir tutum takınır. O sınırlı alana, ama modern ve egemen insan için organik, düz, tutkusuz ve güçlü bir mutluluğun, ulusun düzeni, orduların gücü, halkın verimliliği ve emeğinin sabırlı ilerleyişiyle kesin olarak bağıntılı olduğu alana yerleşir”.¹²

11 Erving Goffman, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, çev. Ebru Arıcan (Ankara: Heretik, 2015).

12 Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu, Tıbbi Algının Arkeolojisi*, çev. Şule Ünsaldı (Ankara: Epos Yayınları, 2002), 59.

Tıp ve iktidarın mekânsal uzanımı olan klinikler gibi hukuk, toplumsal düzen ve iktidar ilişkilerinin mekânsal yansıması olan cezaevleri de bir yönüyle Foucault'nun ifade ettiği tıbbi bilginin/toplumsal sağaltımın konumlandırıldığı “organik, düz, tutkusuz ve güçlü bir mutluluğun, ulusun düzeni, orduların gücü, halkın verimliliği ve emeğinin sabırlı ilerleyişiyle kesin olarak bağlantılı alana”¹³ doğrudan ve dolaylı katkı sunan mekânlardır. Cezaevleri bir taraftan toplumun beden ve ruh sağlığını tehdit eden, çoğunluğun mutluluğu için risk oluşturduğu düşünülen toplumsal aktörlerin kapatıldığı mekânlar olarak bir çeşit karantina yeri işlevi görürken, diğer taraftan mahkûmların disipline edilmeleri ve sağaltımlarına dönük çabaları yansıtan bir kurum olarak belirmektedir. Devlet kendini, cezaevine kapattığı bedeninin sağlığından, mahkûmun hayatta kalmasından, davranışlarından ve toplumun iyileştirilmesinden birinci dereceden sorumlu adanmaktadır. Cumhuriyet'in prestij projelerinden biri olan İmrâlı Cezaevi'nden, İmrâlı *Sosyal Sanatoryumu* olarak söz edilmesi kamu sağlığı ile toplumsal sağaltım düşüncesinin etkileşiminden ortaya çıkmış bir ifadedir.

Cezaevine Giriş ve Geçiş Ritüellerinde Hijyen Söylemi ve Bedene Müdahale

Ceza infaz kurumları, toplumsal sağaltımın gerçekleşebilmesi için mahkûmun beden sağlığının imkânlar ölçüsünde korunmasını zorunlu bir kural olarak kabul etmekte ve hıfzıssıhha konusunda bazı önlemler almaktadır fakat Geç Osmanlı'da¹⁴ ve Erken Cumhuriyet'te hapishaneler, havasızlık ve sağlıklı olmayan koşullar yüzünden salgın hastalıkların kol gezdiği yerlerdir. Dolayısıyla toplumsal sağaltım fikri ve söylemi, hapishanede bedeninin hastalıklar aracılığıyla tahrip edilmesi sonucunda farklı bir kesintiye uğramakta, kurumsal iç rasyonalite sarsılmakta, bu çelişki, gerilimli bir duruma yol açmaktadır. Bütün bu süreçler, bir taraftan biyopolitikaları ve hıfzıssıhaya yönelik uygulamaları şekillendirirken, diğer taraftan kuruma kabul ve geçiş ritüellerinin koreografilerini oluşturmaktadırlar.

¹³ *age*, 59.

¹⁴ Geç Osmanlı'da cezaevleri için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapushâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* (İstanbul: Kitapevi, 2012). Ayrıca bkz. Ufuk Adak, “Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 4. N. 1, *Crime, Punishment, and Social Control in the Late Ottoman Empire* (May 2017): 73-94.
<http://www.jstor.org/stable/10.2979/jotturstuass.4.1.05>

Cezaevlerinde mahkûmların disipline edilme süreci, maddi ve metaforik anlamda tıbbi göndermeleri olan hijyen uygulamaları ve bir dizi sağlık taraması ve kayıt işlemleriyle başlamaktadır. Bu işlemlerin önemli bir bölümü hem ulusun, toplumun hıfzıssıhha konusundaki kaygılarından hem de mahkûma yeni bir kurumsal otoriteyle karşı karşıya olduğunu ve itaat etmesi gerektiğini duyumsatmaya dönük ritüeller ve psikolojik müdahalelerden oluşmaktadır.¹⁵

Erken Cumhuriyet'te cezaevine kabul ve geçiş ritüelleri ve cezaevinde hayatı sürdürülebilir kılmayı hedefleyen kurallar 1941 yılında yayımlanan Cezaevi nizamnamesiyle detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Mekâna ve bedeninin disipline edilmesine dönük uygulamalar hem dünyadaki benzer total kurumların nizamnameleriyle bazı açılardan benzerlikler göstermekte hem de yerel birtakım kültürel özellikler/farklılıklar taşımaktadır.

Cezaevine kabul ve geçiş ritüelinin en önemli uygulamalarından biri, sağlık kontrolü ve salgın hastalıklara karşı aşı yapılmasıdır. Nizamname'nin ilgili maddesinde "Muvakkat koğuştaki bulunan mahkûm, müessese hastane veya revirine gönderilerek hekim tarafından muayene çiçek ve tifo aşları tatbik edilir ve muayene neticesinde sıhhat fişine kaydolunur. Eğer muayene neticesinde mahkûmun cezaevinde tedavisi mümkün olmayan veya bulaşıcı bir hastalığa veya cezasının infazına mani her hangi bir maluliyete müptela olduğu tespit edilecek olursa keyfiyet derhal cezaevi müdürlüğü vasıtası ile Cumhuriyet Müddeiumumiliği'ne bildirilir"¹⁶ denilmektedir.

Disipliner pratiklerin hayata geçirildiği en önemli mikro bağlamlardan birini, beden ve bedeninin dışsal katmanı deri oluşturur. David Le Breton "deri insanın öyküsünün sismografıdır. Dünyayla ilişki bağlamında anlamın geçiş yeridir.¹⁷ [...] Deri sadece bir yüzey olmakla birlikte benliğin mecazi anlamda derinliğidir, içselliği temsil eder. Ona dokunmak gerçek ve mecazi anlamda kişiye dokunmaktadır"¹⁸ diye yazar. Devlet'in mahkûm bedenine/derisine tıbbi müdahalelerle dokunması, bedeninin disiplini kadar, onunla özdeşleştirilen suçlu kişiliğin/benliğin yeniden yapılandırılmasını da hedeflemektedir. Temelde bir mekân olan

¹⁵ Bkz. Goffman, *age*.

¹⁶ T. C. Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 74] (Ankara Devlet Matbaası, 1941), 13.

¹⁷ David Le Breton, *Ten ve İz: İnsanın Kendisini Yaralaması Üzerine*, çev. İsmail Yerguz, 2. bs. (İstanbul: Sel, 2016), 26.

¹⁸ *age*, 27.

mahkûmun bedeni, sağlık taraması ve bulaşıcı hastalıklara karşı aşılama, iç çamaşırı ve tek tip kıyafetten başlayarak farklı mekânlarla aşamalı olarak kuşatılarak kontrol altına alınmak/sağaltılmak istenmektedir.

Kuruma kabul ritüellerinde bedene müdahaleyi içeren temel uygulamalardan biri, cezaevi öncesindeki kişilikten sıyrılmayı, total kuruma itaati ve arınmayı temsil eden hamamda yıkatma işlemdir. Nizamname’de “Mahkûmların ilk temizliği” alt başlığıyla verilen 82. maddede, “Her mahkûm, koğuşlara sevkinden evvel, cezaevi hamamında yıkattırılır”¹⁹ denilmekte, bir sonraki maddede ise mahkûma verilecek ilk öğütten, mahkûmun müessesese nizamına riayet edip etmemesine göre alacağı mükâfat ve ceza konusunda bilgilendirilmesinden söz edilmektedir.²⁰ Hijyen amaçlı olduğu kadar, disiplin altına alınmayı ve metaforik bir ruhsal arınmayı ifade eden yıkanma, ahlaki telkinle bütünlenir. İlk zorunlu yıkanma koşulu, kontrol altına almanın, disipline etme sürecinin sembolik halkalarından birini oluşturur ve bu uygulama gerek disipliner gerek hijyenik kaygılarla mahkûmiyet sürecinde kendini yineler. Nizamname’de “Mahkûmlar sık sık yıkattırılır. Yıkanma gün ve zamanları dâhili talimatnamelerde gösterilir”²¹ diye belirtilmektedir.

1941 Nizamnamesi’nde düşünölen alt yapısal imkanlara sahip hayali cezaevinin duygusal yakın tarihi ve mekânsal jeneolojisini vermesi açasından 1932 hapishane raporunu incelemek önemlidir. Bu raporda belirtilen bazı örneklerde, değil hapishane hamamının işletilmesi, gündelik basit hijyenik ihtiyaçları karşılamak için bile gereken teknik alt yapının sağlanamadığı görölmektedir. Hapishanelerin bir kısmında mahkûmlar, aynı mekânda barınma, yeme, yıkanma ve tuvalet ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadırlar. “Bir takım hapishanelerde musluk ve akarsu tertibatı bulunmaması yüzünden mahkûm ve mevkufarın ellerini, yüzlerini koğuşlarında yıkamak mecburiyetinde kaldıkları gibi, bulaşık kaplarını da pek alelade bir surette yine koğuşlarda yıkayıp temizlemektedirler”²² denilmektedir. Hapishane raporunda, mahkûmların akşamüzeri saat beşten sabahın altı veya yedisine kadar koğuşta kapalı kaldıkları, dışarı çıkamadıkları, tuvalet

19 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 82], 14.

20 *age* [madde 82-83], 14.

21 *age* [madde 186], 28.

22 *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*, 4.

ihtiyaçlarını iç mekânda karşılamak üzere buldukları çözümlerin ise, sağlık koşullarını daha da olumsuz hale getirdiği belirtilmektedir: “defi tabilerini de koşullarındaki tenekeler içinde yapmakta ve bazı yerlerde de görüldüğü üzere bu ihtiyacın koşu kapıları üzerinde açılan deliklerden kapıların önündeki yalaklara akmak sureti ile temini gibi haddi zatında çirkin ve hapishanenin zaten bozuk bir halde olan vaziyeti sıhhiyesini büsbütün ihlal edecek şekillerde yapılmakta bulunmuştur”²³ diye not düşülür. Farklı işlevleri yerine getirecek mekânsal ayrışmanın ve aşamalandırmanın bulunmadığı cezaevi örneklerinde, sadece olumsuz sıhhi koşulların değil, mahkûmun benliğini ve insanlık onurunu da tehdit eden durumların ortaya çıkması söz konusudur. Zonguldak Cezaevi’yle ilgili olarak “helaların önündeki bir metre genişliğinde ve beş metre kadar uzunluğundaki yerde bile beş mahkûmun yatmakta olduğu görülmüştür. Hâlbuki burası helalara girip çıkanların kunduraları ile daima ıslattıkları bir yerdir” denilmektedir.²⁴

1950’lerin başı itibarıyla cezaevlerinde yaşama koşulları, 1932 yılının raporundaki verilerle kıyaslandığında bir iyileşmeden söz edilebilir; fakat 1941 Nizamnamesi’ndeki tanımlar hâlâ hayata geçirilebilmiş değildir. 1941 Nizamnamesi’ndeki yıkanmaya ilişkin tanımlar ile mevcut gerçeklik arasındaki fark, sadece su, mekânsal ve teknik altyapının sağlanamaması bağlamında değil, aynı zamanda yıkanma mekânlarının, cezaevi hamamlarının öngörülen işlevi ile hesap edilemeyen sonuçları arasında da ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi yikatma eylemi ve hamamlar cezaevi personelinin dışında farklı toplumsal aktörlerin, özellikle mahkûmların kendi aralarında kurguladıkları disiplini hayata geçirdikleri, birbirlerinin yaşamlarını tehdit ettikleri bir zemine dönüşebilmektedir. Necip Fazıl, 1952 yılında güncesinde konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Akşamüstü yıkanalım! Hamam... Efelerden birinin bana teklifi... Beni akşamüstü hapishanenin hamamına davet etti. Gittik. Efenin nüfuz ve emriyle ikimizden başka kimse içeriye alınmadı. Orada hapishane cinayetlerini dinledim. Meğer bu işlerin çoğu hamamda işlenirmiş...Zira orada hasım çıplak ve silahsız...Bu yüzden efeler, kamalarını, bıçaklarını, havlu içinde hamama götürürler, yanlarına alırlarmış....”²⁵

²³ *age*, 5.

²⁴ *age*, 37.

²⁵ Kısakürek, *age*, 63.

Kuruma kabul ritüelinde ve mahkûmiyet süresince devam eden temel uygulamalarından bir diğeri, saç ve sakal kesimidir. 1941 Nizamnamesi'ndeki "Mahkûmların saç ve sakal bırakmalarına müsaade edilmez. Bunlar sık sık tıraş ettirilir"²⁶ maddesi hem kuruma kabul ritüelinin bir parçası hem de mevcut koşullarda neredeyse kaçınılmaz olan bitlenmenin önüne geçme çabasının bir yansımasıdır. Bazı durumlarda bu tanımın da ötesine geçildiği görülmektedir. İbrahim Safet Omay gardiyanlara verilen meslek kursu için hazırladığı ders notlarında "saç ve sakal ve tırnak sık sık kestirilmeli ve vücuttaki sair kıllar temizlettirilmelidir"²⁷ diye yazmaktadır. Bu ifade, mahkûmların bedenlerinin belli periyotlarla kontrol edildiğine, en azından bu yoğunluktaki uygulamaları hayata geçirmek isteyen bir iradenin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu aynı zamanda mahkûm bedenini mahremiyetinin ihlal edilmesi, mahkûm bedeninin, farklı bir *mahremiyet rejiminin nesnesi* haline getirilmesinin istendiği anlamına da gelmektedir. 1941 Nizamnamesi'nde dikkat çekici olan noktalardan biri, mahkûm bedeninin ağırlıklı olarak erkek bedeni olarak tahayyül edilmesi ve kadınlarla ilgili maddelerin sınırlı olmasıdır.²⁸

Total kuruma giriş ve geçiş ritüelleri genellikle onur kırıcı bir deneyim olarak yaşanmaktadır fakat bazı durumlarda bu ritüellerin mahkûmun suçluluk duygusundan kaynaklanan psikolojik çöküntüyü gidermeye yarayan bir işlevi bulunmaktadır. Gerek kılık kıyafet kontrolü gerek saç ve sakal kesme zorunluluğu Erving Goffman'a göre benliğin aşağılanması ve eksiltilmesine dönük bir harekettir; fakat Goffman konuyla ilgili olarak, ayrıca "Benliğin aşağılanması ya da eksilmesi çok büyük ihtimalle birey için akut psikolojik stres kaynağı olur ancak kendi dünyasından bıkmış ya da bu dünya içinde suçluluk duygusuyla dolu olan bir birey için aşağılama psikolojik bir rahatlama getirebilir"²⁹ diye yazar. Bilinçaltında cezalandırılma arzusunu taşıyan, cezaevi tecrübesini *kendini gerçekleştiren kehanet* olarak yaşayan siyasi mahkûmların varlığını yadsımamak kaydıyla, Türkiye'de siyasi mahkûmların, özellikle şair ve yazarların, kendilerini genellikle suçlu değil, haksızlığa uğramış halk

26 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 187], 28.

27 Omay, 1948, 12.

28 Nizamname'de kadınların erkeklere uygulanan bazı ağır cezalardan muaf tutulması ve bakıma ihtiyaç duyan yaş grubundaki çocukların annelerinin yanında kalmasına yönelik birkaç madde bulunmaktadır. Bkz. *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 127], 20, ayrıca bkz. *age* [madde 73], 13.

29 Goffman, *age*, 58.

kahramanları olarak değerlendirdikleri, bedenlerine yapılan söz konusu uygulamaları ise Goffman'ın tanımladığı türden bir psikolojik rahatlama ziyade aşağılayıcı bir muamele olarak deneyimledikleri söylenebilir. Sözgelimi Necip Fazıl cezaevinde kendisine yapılan fiziksel/bedensel müdahaleleri travmatik bir tecrübe olarak yaşamış görünür: “Süt sağılır gibi bizi her tarafımızdan sağdılar, çoraplarımızın içine kadar baktılar; ve galiba ‘sadra şifa verici’ bir şey bulamadılar³⁰ [...] saçlarımı bile kestiler. Beni ana baba katillerinin biçimine soktular”³¹ diye yazarken mevcut uygulamaların onur kırıcı yönüne dikkat çekmektedir. Aziz Nesin ise, söz konusu uygulamadan daha az etkilenmiş görünür: “Bu müdürle aramızda çok enteresan hadiseler oldu. Anlatmaya değmez. Saçlarımı kestirdi. Sesimi çıkarmadım. Hâlbuki diğer mahkûmların saçlarını kestirmemişti. Ben zaten saçlarımı kesmek istediğim için itiraz etmedim”³² diye günlüğüne not düşer. Aziz Nesin'in yaşadığı duygusal gerilimi itaat yoluyla aştığı, sürecin kendisi ve personel için daha da zorlaşmasının önüne geçtiği anlaşılmaktadır.

Nesneler Aracılığıyla Mahkûm Bedenin Denetimi ve Kişiliğin Eksiltilmesi

1941 Nizamnamesi'nin 103. maddesinde “Mahkûmlar Adliye Vekâletince tespit edilen ve idarece tevzi olunan bir tür elbise giyerler”³³ denilmektedir. Burada mahkûmun benliğini temsil eden giysilerden uzaklaştırılması, total kurumun otorite/iktidar yörüngesine girmesi için kişisel eşyalarından mahrum edilmesi söz konusudur. Beden bir çeşit mekândır, benliğin ve mahremiyetin ilk sınırını temsil eder. Bedene kıyafet aracılığıyla yapılan müdahale, bireyin mahremiyetinin, benliğinin elinden alınması ve tahrip edilmesidir. Bu uygulama Erving Goffman'ın betimlediğine benzer bir şekilde, mahkûmu utandırma, aşağılama aracılığıyla psikolojik direncini kırma, otoriteye itaat etmesini sağlama işlemi içermektedir.³⁴

Elbise ve iç çamaşırı vermenin bir diğer boyutunu, hıfzıssıhaya ilişkin duyarlılıklar, biyo-politikalar oluşturmaktadır. 1941 Nizamnamesi'nde yer alan

30 Necip Fazıl Kısakürek, *Cinnet Mustatili, Yılanlı Kıyudan*, 19.bs. (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016), 155.

31 *age*, 253.

32 Aziz Nesin, *Mum Hala* (İstanbul: Nesin Yayınevi, 2005), 43.

33 Söz konusu maddenin devamında “Mevkuflar kendi elbiselerini giyerler” denilmektedir. Bkz. *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [Madde 103], 17.

34 Bkz. Goffman, *age*.

“Evvelce bir mahkûma verilmiş olan elbise, iç çamaşırı, yatak çarşafı ve diğer bu gibi şeyler fenni bir şekilde temizlenmedikçe başka bir mahkûma verilemez” maddesi³⁵ hem hijyenik bir tedbiri hem de mahkûmun hayatında yeni sembolik bir başlangıcı temsil etmektedir. Burada söz konusu olan şey, temizlik işlemleri vasıtasıyla mahkûmiyetin, suçluluğun ve mahcubiyetin bireysel tarihi için farklı bir başlangıç noktası tanımlamaktır.

Mahkûma verilen tek tip elbise, iç çamaşırı, çarşaf ve yorganlar aynı zamanda belli bir işlev tarihine ve mahkûm öyküsüne sahiptir. Cezaevine yeni gelenlere genellikle kendinden önceki mahkûmlara ait elbise ve eşyalar verilmekte, dolayısıyla mahkûma ulaşan elbise, iç çamaşırı, şilte ve yorgan başka bir mahkûm bedenine suç öyküsünü daha önce sarmış/örtmüş nesnelere olarak fenni müdahaleden sonra mahkûm bedenine aktarılmaktadır. Bir suçlu topluluğunun bedenden bedene, mekândan mekâna aktarılan nesnelere, ortak bir mahkûm kimliğinin ve suçluluk duygusunun, damgalanmanın ama aynı zamanda otoriteye itaat fikrinin de şekillenmesinde rol oynayan sembolik veriler olarak işlev görürler. Burada hem bir *kolektif kimlik aktarımı* hem de o *kimlik evreni* içinde bireysellik, bireysel bir başlangıç fikri söz konusudur.

Mahkûm bedeni ile mahkûma verilen giysi, iç çamaşırıları, yatak malzemeleri ve mekân arasında belli disiplinler keşifleri ve geçişkenlikler bulunmaktadır. Bedenin ve mekânın standartlaştırılmasına veya standartlaştırılma arzusu elbiseden, bir başka deyişle bedeni kuşatan ilk katmandan başlanmaktadır. Mahkûmlar bunları temiz tutmak ve korumakla görevlidirler. Kullanıma ilişkin herhangi bir sorunda “Bunlardan hâsıl olacak yırtık ve sökülüklerin tamiri için müessesesi idaresi icap eden tedbirleri alır” denilmektedir.³⁶ Burada belirtilen uygulamalar ve kapatılma sürecindeki ritüeller ile kışla, işçi yurtları, yatılı okul, hastane ve tımarhane gibi farklı total kurumların disiplinler mekânlarındaki uygulamalar arasında kurumsal iç rasyonalite anlamında bazı benzerlikler ve ortak noktalar bulunmaktadır.³⁷

1941 Nizamnamesi’nde belirtilen uygulamalarla cezaevinde var olan gerçeklik arasındaki asimetri, hijyenle ilintili materyal veriler bağlamında da görülür.

³⁵ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 105], 17.

³⁶ *age*, [Madde 104], 17.

³⁷ Bkz. Goffman, *age*.

İlk aşılama dışında, sağlık hizmetlerinin, hijyenik koşulların Nizamname’de tanımlandığı şekliyle sağlandığını düşünmek oldukça zordur. Çarşaf ve iç çamaşırının bile sorunsuzca temin edilemediği anlaşılmaktadır.

Cezaevi deneyimini belirleyen şey sadece Nizamname’deki mekânsal ve materyal standartların ne ölçüde hayata geçirilebildiği değil, aynı zamanda sunulan, mevcut materyal verilerin nasıl alımlandığıdır. Total kurumun sunmuş olduğu malzemelerin yarattığı etki ve mahkûmun bu nesnelere duygusal olarak verdiği tepki, öngörülenden son derece farklılaşabilmektedir. Cezaevi yönetimi tarafından temin edilen ranza, yatak, çarşaf gibi nesnelere bazı örneklerde mahkûm tarafından, bir konfor imkânından ziyade, benliği yok edecek bir tehdit unsuru olarak algılanabilmektedir. Benlikle, bedenle ilgili bir dağılma korkusu yaşamakta, nesnelere, kumaş ve beden arasındaki sınır metaforik olarak kaybolmaya yüz tutmaktadır. Necip Fazıl’ın yatak konusunda hissettikleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

“İnsan yiyen yatağı anlamak için sıhhatli sıhhatli onun içinde kalmaya mahkûm olmalıdır. Hasta, sıhhatliden daha az kuvvetli sanılırken, hastalığı yüzünden yatağın ince, çok ince dişlerini duymayacağı için bakın ne kadar kuvvetli! ... Az zamanda, düşmanınız, beden ve ruh yapısı bakımından, güvelerin toz duman haline getirdiği bir mendile dönecektir. [...] Bize tatbik edilen zulmün derecesini anlayın”.³⁸

Cezaevi mekânının ve materyal verilerin mahkûmun iç dünyasında yarattığı dönüşüm ve sarsıntı, bedeninde de devam etmektedir. 1941 Nizamnamesi’ni hazırlayanlar, Türkiye’deki mevcut alt yapı eksikliğini çok yakından tanıyan uzmanlardır. Bu nizamnamenin öngördüğü mekânsal, materyal koşullar ve buna bağlı disiplin uygulamaların, kapatılma mekânının bu bağlamda ulaşabileceği en yüksek düzeyi ifade ettiği ve geleceğe dönük hedefler tanımladığı düşünülmelidir. Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar, 1950 yılında bile, 1941 Nizamnamesi’nin tarif ettiği cezaevi mekânları ve yaşam koşullarına ulaşamamıştır. Sözgelimi *fenni yıkama* arzu edilen bir konudur, fakat revirlerde bile hayata tam manasıyla geçirilebilmiş değildir. Necip Fazıl, hapishane revirinde kendisine verilen yastıktan söz ederken “biliyordum ki başımın altındaki kara yastığın muşambalaşmasında,

38 Kısakürek, *age*, 117.

kefen nöbetini bekleyen nice verem ölüsünün yağlı saçları rol oynamıştır”³⁹ diye yazmaktadır.

Kişiliğin eksiltilmesine dönük olarak, saç sakal kesilir, tek tip kıyafet, iç çamaşırları, yatak örtüleri ile ilgili kurallar hayata geçirilirken, 1941 Nizamnamesi’ndeki tanıma göre mahkûmun bireysel eşyalarına el konulmakta ve ilerde kendisine iade edilmek üzere bir torbada mühürlenerek saklanmaktadır. Mahkûmun özgür yaşamından bazı veri ve izleri cezaevi ortamına aktarmaması, özgür birey kimliğini kurumun dışında bırakması istenmektedir.⁴⁰ Diğer taraftan bu uygulamalar, psikolojik manipülasyon stratejilerinin de ötesinde, mekânın sınırlı oluşuyla da doğrudan ilişkilidir. Nizamname’de kapatılma mekânında mahkûmun benliğini temsil eden eşyalara yer açılmaması öngörülmektedir. Bununla birlikte, bazı durumlarda bireysel eşyaların kabul ve reddi, cezaevi müdürünün tutumuna göre değişmekte, dönemsel olarak esneklik veya katılık göstermektedir. Sözcüleri Üsküdar Cezaevi’ne nakledilen Aziz Nesin bireysel eşyalarının kullanımının reddedilmesiyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

“Çok küçük, ancak üzerinde yazı yazılabilecek kadar olan masamı, yer yok diye vermedi. Şezlongu da aynı sebeple vermedi. Mangalı, duvarlar is oluyor diye vermedi. Kitaplarımı, tetkik edilecek diye vermedi. Tıraş makinesini yasak diye vermedi. Hâlbuki şimdiye kadar, siyasi mahkûmlara bu gibi eşyalar her zaman verilmiştir. Esasen ben bu eşyaları Sultanahmet Cezaevinden getirmiştım. Müdürün maksadı beni taciz etmektir”⁴¹

Aziz Nesin’in tarif ettiği durum, bir taraftan cezaevinde bireysel mangel kullanımına kadar izin verilebilen esneklikte bir disiplin kavrayışına işaret ederken, diğer taraftan siyasi mahkûmların benlik inşası ve öz-saygı yapılanması ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. Aziz Nesin’in neredeyse bir çalışma odasının donatılarını içeren bu talebinin karşılanmayışı karşısında yaşadığı öfke ve hüsrana, Türkiye’de siyasi mahkûmların hapisane deneyimlerinde devlet tarafından empoze edilmek istenen suçluluk ve utanç duygusunu reddetmeleri ve hak taleplerini her koşulda sürdürme iradesiyle yakından ilintilidir. Siyasi kimlik, kolektif

³⁹ *age*, 162.

⁴⁰ Değerli eşyaların alınarak mühürlü torbada muhafaza edilmesi sürecinde nişan yüzükleri istisnai bir uygulamaya tabi tutulmaktadır. Mahkûm istediği takdirde nişan yüzüğünü takmaya devam edebilmektedir. Bkz. *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 80], 14.

⁴¹ Nesin, *age*, 41.

hafıza⁴² ve kültürel imge dağarcığıyla kapatılma mekânını kendi iç dünyalarında sembolik olarak yeniden inşa eden mahkûmlar,⁴³ disipliner süreçlerin pasif nesnelere değildir. Bedeni ve benliği temsil eden kişisel eşyalara yönelik müdahaleler, mahkûmlar tarafından müzakere edilmektedir.

Hayatından önemli bir zaman dilimi alınan, benliğini temsil eden kişisel eşyalarına el konulan mahkûm, mekânsal kısıtlanma ve özgürlüklerden mahrumiyetle cezalandırıldığı gibi, niyet edilmeyen, öngörülemeyen ve engellenemeyen psikolojik sorunlar ve bulaşıcı hastalıkların istilasına da uğramakta; mahkûmun bedeni ve iç dünyası belli bir ölçüde tahrip edilmektedir. Bu aynı zamanda biyopolitikaların kimi örneklerde ya tamamen iflas ettiği ya da kısmen hayata geçirilebildiği bir duruma işaret etmektedir.

Cezaevi ve Bulaşıcı Hastalıklar

Kapatılma ve biyopolitikaların mekânı olan cezaevlerinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, bulaşıcı hastalıklardır. Toplumsal norm ve değerlerin yeniden mahkûma aşılandığı bir sağaltım merkezi olarak tarif edilen cezaevleri, beden sağlığı konusunda önemli riskler barındırmaktadır. Mahkûm sadece hayatından belli bir zaman dilimini değil, ruh ve beden sağlığını da kaybederek cezaevinden çıkabilmekte, içerdeyken yakalandığı hastalığın sonuçlarını ve bedensel tahribatı özgür yaşamına da aktarmak zorunda kalmaktadır.

1941 Cezaevi Nizamnamesi, bulaşıcı hastalık riskine karşı açık havaya çıkarılma ve spor gibi uygulamalar, revir gibi mekânsal düzenlemeler öngörmektedir. Genellikle cezaevlerinde kapatılma ve yalıtma sistemlerinde, gökyüzü ve temiz havayla temasın sağlanabileceği mekânların, cezayı belli bir zaman dilimi için gevşetme, katlanılır ve sürdürülebilir kılmanın yanı sıra beden sağlığının korunmasına dönük de bir işlevi bulunmaktadır. Mahkûmların *teneffüs* yerleri, iç mekân organizasyonunun önemli referans noktalarından biridir. Avlular veya avlu olarak tanımlanmış açıklıklar hem disipliner uygulamaların hayata geçirilmesinde hem de mahkûmlar arasında farklı bir *psiko-sosyo-mekânsal* etkileşimin sağlanmasın-

42 Kolektif hafıza konusuyla ilgili olarak bkz. Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, çev. Banu Barış (Ankara: Heretik, 2017). Ayrıca bkz. Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar (Ankara: Heretik, 2016).

43 Mahkûmların cezaevinde yaşadıkları *zaman-mekân* kavramı ile ilgili edebiyat dünyasından bazı örnekler için bkz. Erhan Berat Fındıklı, "Türkiye'de Cezaevi Mekânları, Edebiyat ve Çoklu Kronotoplar", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. 14. s. 28 (2019): 321-338.

da bir imkân olarak belirlemektedir.⁴⁴ Yönetmelikte *teneffüs* olarak tanımlanan bu etkinlik, gün içinde tespit edilen vakitlerde ve günde bir saatten az olmayacak şekilde düzenlenmiştir.⁴⁵ Avlusunu bulunmayan tarihsel yapı stokundan dönüştürülmüş cezaevlerinde ise, Geç Osmanlı'da da görüldüğü gibi, mahkûmları jandarma eşliğinde dışarı çıkarma uygulaması⁴⁶ devam ettirilmiştir. Sözelimi Zonguldak Cezaevi'nde mahkûm ve mevkûfların teneffüsse çıkmaları için uygun bir yer bulunmadığından müdüriyet odasının yanında tel örgülerle çevrili bir arsa kullanılmaktadır, mahkûmlar bu mekâna çıkarılmaktadırlar.⁴⁷

1932 yılında kaleme alınan cezaevi raporunda, kapatılma mekânlarıyla ilgili aktarılanlar ise çok daha vahim bir durumu tarif etmektedir. Cezaevi koğuşları salgın hastalıkların oluşması ve yayılması için her türlü maddi koşula sahip görünmektedir. Raporda "binaların inşa tarzlarında ise, en iptidai şeraiti sıhhiye bile gözetilmemiş olması ve binaenaleyh koğuşların güneşten hemen tamamen denecek bir derecede mahrum bulunmaları"ndan⁴⁸ buna bağılı olarak gelişen verem ve romatizma gibi hastalıkların yaygınlığından, özellikle kış aylarında pencerelerin açılmamasının havasızlık sorununu artırdığından, koğuştaki havanın teneffüs edilemeyecek kadar kötü olduğundan söz edilmektedir.⁴⁹ Koğuşta yemek pişirmek için mangal kullanılması daha ağır bir manzaranın ortaya çıkmasına yol açmaktadır:

"Bu suretle, günün bütün saatlerinde koğuşlarında mahsur bir halde kalan mahkûm ve mevkûflar, hapishane ve tevkifhane olmak üzere inşa edilmiş bulunan binalar da dâhil olmak üzere hiçbir yerde ocak ve mutfak tertibatı bulunmaması yüzünden bir iki çıra veya tahta parçalarıyla tutuşturdukları mangal veya ocakların kömürlerinin biraz olsun yanmasını bile beklemeden önlerine alarak yemeklerini de odalarında pişirmektedirler ki bilhassa bu hal koğuşların zaten bozuk olan havasının en kısa bir zaman için bile tahammül edilemez bir hale getirmektedir. Filhakika bu koğuşların ekseriya dar ve basık tavanları arasında kesif tabakalar halinde yükselen yağ ve kömür kokularının hançerede yaptığı yanıklık çok ani ve şiddetli olmaktadır".⁵⁰

44 Sembolik etkileşim ve yüz yüze davranışın sosyo-psikolojik dinamikleri için bkz. Erving Goffman, *Etkileşim Ritüelleri, Yüz Yüze Davranış üzerine Denemeler*, çev. Adem Bölükbaşı (Ankara: Heretik, 2017).

45 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, 16.

46 Fatmagül Demirel, "Kastamonu Hapishanesi", Üsküdar'a Kadar Kastamonu (İstanbul: YKY, 2008): 299-305.

47 *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*, 37.

48 *age*, 4-5.

49 *age*, 4-5.

50 *age*, 5.

1941 Nizamnamesi'nin 93. maddesinde "Hekimin göstereceği lüzum üzere cezaevi müdürü bir mahkûm veya mevkufun teneffüs zamanını uzatabilir"⁵¹ denilmektedir. Bu madde dolaylı olarak verem gibi bulaşıcı hastalıklara gönderme yapmaktadır. Türkiye'de söz konusu dönemde hıfzıssıhha kampanyalarında ön plana çıkan hastalıklardan biri tüberkülozdur⁵² ve bu hastalık cezaevlerinde ciddi bir salgın halinde yaşanmaktadır.

1941 Nizamnamesi'nde teneffüs ile ilgili madde, bir taraftan uluslararası cezaevi standartlarında bir hijyen arayışını ifade ederken aynı zamanda yakın geçmişin ve şimdiki zamanın hafızasını ve bilgisini yansıtmaktadır; hijyenik koşulların iyileştirilmesine yönelik bir niyeti ifade etmektedir. İmralı Cezaevi Müdürü İbrahim Saffet Omay'ın dikkat çektiği veremle mücadelede sanatoryum ihtiyacı 1947 yılı itibari ile henüz çözülebilmemiş değildir. Omay, "Memleketimizdeki genel mahkûm sayısı ölçü alınarak nispet edilecek olursa hapisyanede verem olanların serbest yaşayanlara nazaran daha fazla olduğu görülür. Fakat ne yazık ki mahkûm veremlileri toplayıp tedavi edebilecek bir hapisyaneler sanatoryumuna malik bulunmuyoruz"⁵³ diyerek yakınmakta, mahkûmlar için bir sanatoryumun açılmasını önermektedir. Fakat 1953 yılında cezaevi revirinde bile hijyenik koşulların hâlâ sağlanamadığı, otuz yılda çok az mesafenin alınabildiği görülmektedir. Necip Fazıl'ın Ankara Genel, Ceza ve Tevkif Evi'nde karşılaştığı revirle ilgili yazdıkları, cezaevlerinin sağlık alt yapısı hakkında bir fikir vermektedir. Veremli hastalar için düzenlenen ortamın amacını gerçekleştirmekten çok uzak olduğu anlaşılmaktadır:

"Hastalara mahsus iki büyük bölümün birinde veremliler, öbüründe de güya bulaştırıcı olmayan hastalar... Fakat bölmeler yarımdaydı, tepeleri açıktır, mikropların 'seyr-ü-sefer'ine mani hiçbir işaret memuru yoktur; ve esasen veremlilerle öbürleri, her an, hamur teknesinde unla su gibi tam visal içindedirler. Birbirlerinden ayrılmazlar, birbirlerine sarılırlar, birbirleriyle güreşirler, birbirlerini muncıklarlar, birbirlerinin tadı ve kokusu içinde yüzerler.

51 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, 16.

52 Erken Cumhuriyet'te kamu sağlığı tartışmaları, tüberküloz ve diğer salgın hastalıklara karşı yürütülen kampanyalar konusunda bkz. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, ed. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017).

53 Omay, 1947, 56.

Ne (akvaryum) bir görseniz; ve içinde ne balıklar?⁵⁴ [...] Biliyordum ki verem mikrobunun genelkurmay karargâhına düşmüştüm. Biliyordum ki bütün Anadolu, ondan daha kesafetli olarak bütün hapishaneler ve en kesafetli olarak bütün hapishane revirleri verem yatağıdır”.⁵⁵

Türkiye’de hıfzıssıhha kampanyalarında vurgulanan bir diğer hastalık ise frengidir. Frengiyle mücadele ülke çapında bir kampanyaya dönüşmüş, kamu otoritesine bildirilmesi zorunlu hasatlıklar kategorisinde yer almıştır. 1941 Cezaevi ve Tevkif Evleri Nizamnamesi’nin 198. maddesinde “Mahkûmlar arasında görülen frengi musabları, mahrem olarak salahiyetli makama ihbar edilir ve tedavileri, hastalığın yayılmasına mani tedbirler müessese hekimi tarafından temin edilir” şeklinde belirtilmektedir.⁵⁶ Cinsel yollarla bulaşan bu hastalığın yayılmaması için tedbir alma vurgusu, hastalığın taşıyıcısı olarak cezaevine giren mahkûmların varlığının yanı sıra, bazı mahkûmlar arasında yaşanan cinsel hayata da gönderme yapmaktadır. Bu tarz ilişkiler yetişkinler arasında olabildiği gibi, kimi hapishanelerde sübyan koğuşu ve yetişkinler koğuşundaki mekânsal düzenlemelerin ihlali aracılığıyla farklı yaş ve akran grupları arasında da gerçekleşebilmektedir. Sözelimi Necip Fazıl, 1947’de kaleme aldığı ve 1953 yılında gözden geçirdiği notlarında, sübyan ve yetişkin koğuşundaki mahkûmların farklı saatlerde aynı avluyu teneffüs için kullandıklarından ve bazı durumlarda sübyan koğuşundaki mahkûmların yetişkinlerin arasına karışabildiğinden söz etmektedir.⁵⁷ Çocuk ve yetişkin mahkûmlar arasındaki mekânsal ayrışmayla ilgili benzer bir soruna yaklaşık yirmi yıl öncesinde, 1932 raporunda da değinilmektedir. Fakat burada farklı olan nokta, yaş temelinde mekânsal ayrışmanın fiziksel koşullarının oluşturulmadığı cezaevi örneklerinin de bulunmasıdır:

“Filhakika bazı hapishanelerde 8, 10 kişiden ibaret bulanan çocuk mahkûmların ayrıca konulmaları için müsait ve münasip bir yer bulunmaması yüzünden, bunlar da büyüklerle beraber aynı koğuşlarda bulundurulmaktadırlar. Esasen çocuk mahkûmların büyüklerden zahiren ayrılmış olduğu diğer hapishanelerde de bu tefrikten beklenen gayeleri temine imkân bulunamamaktadır”.⁵⁸

54 Kısakürek, *age*, 159.

55 *age*, 162.

56 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, 29.

57 Kısakürek, *age*, 65.

58 *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*, 6.

Necip Fazıl ise güncesinde, teneffüs saatlerinde yetişkinler arasına katılan çocuk mahkûmların mekânsal sınır ihlallerinin neden ve sonuçlarına açıklık getirmezken, sübyan koğuşunda yaşananlarla ilgili bazı detaylar aktarır:

“Sübyan koğuşu hailesi anlatılabilir gibi değildir. Bunların hepsi, doktorun tabiriyle ‘önlerinden ve arkalarından bel soğukluğuna müptela’dır. Cemiyetimizin halini göstermek için tereddütsüzce kaydediyorum; hapishanede çocukların işi gece gündüz, birbirlerinin iffet ve ismetini didik didik etmektir. Buraya bir gün için düşecek çocuk ebediyen mahvolmuştur.”⁵⁹

Hıfzıssıhha politikalarının bir yansıması olarak soruşturulan ve mahrem bir şekilde bildirim istenen frengi,⁶⁰ cezaevlerinde görülen cinsel yolla bulaşan hastalıklardan sadece biridir. Dönemi itibarıyla ölümcül olması, söz konusu hastalığa özel bir vurgu yapılmasını ve daha yoğun önlemler alınmasını gerektirmiştir.

Bir toplumsal sağaltım mekânı olarak görülen cezaevleri, bazı örneklerde hem mahkûm davranışları ve suçluluğun çeşitlenmesi ve derinleşmesinde hem de mahkûmun beden sağlığını kaybetmesinde önemli rol oynamışlardır. Bulaşıcı hastalıkların cezaevindeki yoğunluğu, hıfzıssıhhaya yönelik önlemlerin geçerliliği ve yeterliliği üzerinde yeniden düşünülmesine ve farklı önlemler alınmasına yol açmıştır.

Bedenin Kapatılma Dereceleri: İnzibati Cezalar

Koğuş içinde düzen ve disiplini sağlayabilmek için bedeninin farklı derecelerde kapatılması ve sosyalizasyonunu engellenmesine yönelik birtakım ceza yöntemleri geliştirilmiştir. Bu cezalar disiplin suçu teşkil eden davranışın niteliğine göre değişmekte ve tekrarı durumunda ağırlaştırılmaktadır. Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesinde inzibati cezalar beş başlıkla sınıflandırılmıştır. Bunlar “1-Tevbih, 2-Ziyaretçi kabulünden mahrumiyet, 3-Mektup yazmak ve almaktan mahrumiyet, 4-Hücre hapsi, 5-Katıksız hapis(tir)”.⁶¹ Söz konusu cezalar aynı zamanda belli bir azami süreyle tanımlanmıştır. Buna göre ziyaretçi kabulü, mektup yazma ve alma mahrumiyeti üç ayı geçemez; mektup konusunda resmi dilekçe yazma veya dilekçeye cevap alma durumunda bu ceza uygulanamaz. Bu süre zarfında mahkûma gelen

⁵⁹ Kısakürek, *age*, 65.

⁶⁰ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde frengi konusu ile ilgili bkz. Murat Arpacı, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi ile Mücadele (1920-1950)”, *Toplum ve Bilim*, s. 140 (2014): 59-86.

⁶¹ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, 19.

mektuplar muhafaza edilerek cezası bitiminde kendisine teslim edilmektedir. Hücre cezasında da belli bir zaman sınırı getirilmiştir, burada geceli gündüzlü olmak üzere mahkûm hücreye konulabilir fakat ve bu süre on beş günü geçemez, fakat disiplinin suçunun tekrarı durumunda ceza da buna göre yinelenir.⁶²

Söz konusu inzibati cezalar arasında en ağırı, katıksız hücre ve demire vurma cezasıdır. Böyle bir uygulama uç kabul edilebilecek kural ve düzen ihlalleri; diğer mahkûmların beden bütünlüğünün tehdi, mahkûmun çevreye ve kendine yönelttiği şiddet ve tahribat gibi durumlarda devreye sokulmaktadır. Nizamname’de bu cezanın gerekçesi ve uygulaması “mahkûm hapisanede ciddi bir tehlike teşkil ettiği ve bilhassa diğer mahpusların emniyeti için zaruri görüldüğü veya intihara yahut kaçmağa teşebbüs ettiği veyahut bu hususta hazırlıkta bulunduğu takdirde ihtiyati bir tedbir olmak üzere demire vurulabilir”⁶³ şeklinde ifade edilmiştir.

İnzibati cezalar arasında yer alan *katıksız hücre ve demire vurma* uygulaması daha farklı bir disipliner süreç gerektirmekte, böyle bir durumda tıbbi otoriteye başvurulmaktadır. Mahkûmlar öncelikle doktor kontrolünden geçmekte, doktorun muayene sonucundaki beyanına göre cezanın uygulanıp uygulanmayacağına karar verilmektedir. Burada söz konusu olan, cezanın iptali değil, uygun görülen zaman dilimlerinde fasılalar halinde tatbik edilmek üzere ertelenmesidir. 126. maddede “Muayene neticesinde mahkûmun bu cezalara tahammül edemeyeceği anlaşılacak olursa cezasının infazı sonraya bırakılır veya hekimin tespit edeceği fasılalara riayet edilerek infaz olunur”⁶⁴ denilmektedir. Bu cezalara yaş ve cinsiyet temelinde sınırlandırma getirilmiştir. 18 yaşın altındaki erkeklere ve kadınlara katıksız hücre ve demire vurma cezası verilmemektedir.⁶⁵

1941 Nizamnamesi’nde devletin ve total kurumun en temel sorumluluklardan birinin, disipline ettiği mahkûm bedenlerinin bütünlüğünü ve yaşamın sürekliliğini sağlamak olduğu görülür. Fakat bu maddeler niyeti ve bir çeşit ideali tanımlamakta, fiiliyatta bu kurallar ihlal edilebilmektedir. Aziz Nesin günlüğünde “Bir delikanlıyı, doktor rapor vermeden ve cezaevi disiplin heyeti karar vermeden zindana attılar”⁶⁶ diye yazmaktadır.

62 *age*, 19-20.

63 *age*, 20.

64 *age*, 20.

65 *age*, 20.

66 Nesin, *age*, 43.

Ceza kanununda hükümlünün cezaevinde aşamalı olarak serbestleştirilmesi üzerine bir sistem kurulmuştur. *Tedrici serbesti*, beden farklı dönemlerde ve sürelerle yalıtılmasını, kapatılmasını öngörmektedir. Bunlardan ağır hapis cezası için verilen birinci devrenin, en ağır psikolojik yıkıma yol açtığı söylenebilir. Nizamname’de birinci devre “ceza müddetinin yirmide biridir. Bu müddet bir aydan aşağı altı aydan yukarı olamaz. Bu devrede mahkûm geceli gündüzlü yalnız olarak hücrede kalacaktır. (İşbu birinci devre ağır hapis cezası içindir. Hapis cezası müteakip devreden itibaren infaz olunur)”⁶⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

İkinci, üçüncü ve dördüncü devreler ise beden üzerindeki yalıtımın aşamalı olarak kaldırıldığı, mahkûmun diğer mahkûmlarla birlikte hareket edebildiği, sosyalizasyon imkânı bulunduğu, farklı iş kollarında, atölye, fabrika ve madenlerde üretim süreçlerine katılabildiği evreleri düzenlemektedir.⁶⁸ Burada mahkûmları yalıtma ve kapatılma uygulamasının yanı sıra üretim biçimleri, çalışma alanlarının nitelikleri, verimlilik ve emek aracılığıyla cezaların bir kısmının kaldırılması, hapis süresinde indirimde gidilmesi gibi işlemler de söz konusu olmuştur.⁶⁹

İnzibatı cezaların ve dört evrede belirtilen aşamalı serbestiyetin hayata geçirilebilmesi için mekân ve personel anlamında ciddi bir alt yapıya ihtiyaç vardır. Kâğıt üzerinde tasarlanan bu *tedrici serbesti* yönteminin hayata geçirilmesi imkânının oldukça sınırlı olduğu ya da ancak birkaç model hapishanede mümkün olabileceği savlanabilir. 1932 raporunda belirtilen cezaevlerindeki mekân yetersizliğine bağlı olarak gelişen aşırı kalabalık sorunu,⁷⁰ on beş yıl sonra 1947 yılına gelindiğinde hâlâ çözülebilmemiş değildir.⁷¹ İmralı Cezaevi Müdürü İbrahim Saffet Omay, tedrici serbestinin tanımlandığı şekliyle hayata geçirilmesinin mekân ve altyapı eksikliğinden ötürü gerçekçi olmadığını düşünmektedir: “Hepimizce maldur ki merkez cezaevlerimizden çoğu; evden, camiden, kiliseden, handan, hamandan bozma ve teşkilat yapılmasına elverişli olmayan derme çatma ve gayri sıhhi binalardır”⁷² demektedir. 1932 raporundan yirmi bir yıl sonra 1953 yılına gelindiğinde Aziz Nesin de benzer bir mekân sıkıntısına dikkat çekmektedir:

67 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, 20.

68 Türkiye’de mahkûm işçilerle ilgili olarak bkz. Ali Sipahi, “The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953” (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006). Ayrıca emek tarihi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Makal, *Ameleden İşçiyeye: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Emek Çalışmaları*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2011).

69 Omay, 1947, 13-14.

70 Bkz. *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*, 3-4.

71 Bkz. Omay, 1947.

72 Omay, *age*, 14.

“Siyasi koğuş Şimdiye kadar görülmemiŐ Şekilde doldu. En fazla yirmi iki kiŐi alabilen siyasi koğuŐa yeniden birçok adam geldi, kırk kiŐi olduk. Geceleeri koyun koyuna yatmaya baŐladık. Karyolalarda ikiŐer kiŐi geri kalanlar da yerlere serili yataklara uzandık. Koğuşta kımıldayacak yer kalmadı. Gürültüden gazete okumaya bile imkân kalmadı. İŞte bu sebeple çoktan beri hiçbir yazı yazamadım.”⁷³

Akustik Mekân: Benlik Kurgusunun ve Bedenin Korunması ve İstilası

Mekânı alımlama sürecinin en önemli bileşenlerinden birini ses oluşturmaktadır.⁷⁴ Ses, titreşim ve yankı gibi iŐitsel uyarıcıların yarattığı *akustik mekân*, mahkûm bedeninin alımladığı fiziksel mekânın niteliğini dönüŐtürmektedir. Ses algısı gibi fenomenolojik bir gerçeklik cezaevlerinde disiplinler uygulamalar ve sosyalizasyon biçimlerine yn vermenin en temel araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Sözgelimi 1941 Nizamnamesi’nde mahkûmların üretim, eğitim ve beslenme süreçlerinde sessizliğin hkim olmasının istenmesi böyle bir disiplin arzusuna işaret etmektedir. Sessizlik bir düzen ve disiplin göstergesi olarak değerlendirilmekte, mecbur kalmadıkları sürece mahkûmların kendi aralarında konuŐmaması istenmektedir. 87. maddede belirtilen detaylar, söz konusu *suskunluk, iletişim ve iletiŐimsizliđin meknlarını* tanımlamakta fakat satır aralarında suskunluğun hangi zaman dilimlerinde, nasıl ve ne Şekillerde bozulduğu hakkında da bilgi vermektedir.

“Mahkûmlar iş atölyelerinde, okulda, yemek esnasında konuŐamazlar. Ancak zaruri olan mklemelere müsaade olunabilir. Yatma saatinden sonra mahkûmlar skta mecburdurlar. Sukut etmek mecburiyetinde olmadıkları zaman ancak alçak sesle konuŐabilirler. Yazı, resim ve işaret vasatısıyla yapılan gizli münasebetler, parola mahiyetinde anlaŐılmaz sözler, ahlaka mugayir söz ve hareketler memnudur.”⁷⁵

Cezaevi nizamnamesinde belirtilen, sknet talebiyle ilgili maddenin disiplini sağlamak, hapishane personeline karşı farklı bir iletişim kanalı ve biçimi

⁷³ Nesin, *age*, 39-40.

⁷⁴ Akustik mekân kavramı için bkz. Edmund Carpenter, Marshall McLuhan, “Acoustic Space”, *Exploration in Communication*, ed. Edmund Carpenter, Marshall McLuhan (Boston: Beacon Press, 1960): 65-70.

⁷⁵ *Cezaevi ve Tevkifevleri Nizamnamesi* (Ankara: Devlet Matbaası, 1941), 15.

geliştirilmesini engellemek, mahkûmlar arasındaki iletişimin takibini mümkün kılmak, toplu tepki veya muhtemel isyanların önüne geçmek gibi amaçları bulunmaktadır. Burada temel hedeflerden bir diğeri de mahkûmun belli bir yaşam konforuna ulaşmasının sağlanması, mahkûmlar arasında ortaya çıkacak çatışma ve disiplin problemlerinin önüne geçilmesidir. Dolayısıyla ses düzeyi ayarı ve sessizlik sadece yönetimin mahkûmlardan istediği değil, aynı zamanda mahkûmların da dönemselsel olarak kendi aralarında sağlamak istediği bir duruma işaret etmektedir. Aziz Nesin güncesinde sessizlik talebiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Büyük koğuştta on kişiyiz. Her taraf tıklım tıklım. Burada bir programımız var. Sükût saatlerimiz var. Bu sükût saatlerinde ses çıkmayacak. İsteyen okuyup yazacak, isteyen uyuyacak. Benim okuyup yazmama bu sükût saatleri kâfi gelmiyor. Dokuzdan on ikiye, ikiden de dörde kadar. Bu sükût saatlerinde de fazla kalabalık olduğumuz için tam sükût temin edilemiyor.”⁷⁶

Ses konusundaki hassasiyet, disipliner pratiklerle ilintili olduğu kadar, sesin mekân içinde ayrı bir boyut, ses ve titreşimlerle tanımlanmış bir *akustik mekân* yaratma gücüyle ilintilidir. Ses, mekâna fiziksel bir derinlik katmakta, çok katmanlı mekân algısını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Akustik mekânın titreşimleri, arzu edilmediği durumlarda bedene yönelmiş bir istila olarak alınılmaktadır. Sözgelimi Necip Fazıl akustik-mekân ve kontrol edemediği ses deneyimini, bir travma olarak yaşamış, kendi iradesi dışında gelişen akustik-mekân, şairde duygusal bir çöküntüye yol açmıştır:

“Ve bu hengâmeden sesler... Sabaha kadar demir kapılar vuruluyor; ve her vuruş, yamyamlara hücum emrini veren bir gong gibi dakikalarca ihtizaz halinde yaşıyor, esrarlı mahzenlerde havanı dövüyorlar, ne?... Sert ve boğucu tokmak sedaları... Anahtar şakırtıları, zincir sürüklemeleri, küfürler... Hepsi iç içe ve karmakarışık... Hem uyuyorum, hem de içimden ve dışımdan ne azaplı bir ameliyata tabi tutduğumu görüyor, takip edebiliyorum. İçimden, sinir sinir, beni ruhumun bütün lifleriyle sıkırlar, sıkarken dışardan da neşter yerine seslerle, en hassas uzuvlarımı kesiyor, çiziyor, kanatıyorlar. Bir kapı gürültüsü içinde bir demir şakırtısı ve bir küfrün, ensenden bele doğru nasıl bir neşter çektiğini, sonra bu yaranın üstüne tuz eken fikirlerle sabaha kadar ne türlü kıvranıldığımı, kelimelerle yaşayabilir misiniz?”⁷⁷

⁷⁶ Nesin, *age*, 37.

⁷⁷ Kısakürek, *age*, 131-132.

Benzer bir şekilde Aziz Nesin de akustik-mekânı zaman zaman olumsuz bir deneyim şeklinde yaşar. Ses konusunda hassasiyet ve sistematik duyarsızlaşmanın dönemsel olarak farklı grafikler izlediği görülmektedir. Nesin'e göre, mahkûmlar arasında sessizlik içerisindeki en ufak ses bir sinir harbinin konusu haline gelebilmektedir:

“İşte bu akşam hapisane... Bütün ağırlığıyla duvarlar omuzumda... Odadaki dört kişi, yedi sekiz saat var ki, hemen hemen hiç konuşmadılar. Hele saat altıdan sonra tek kelime konuşulmadı. Şimdi saat 10... Odada insanların yaşadığına tek işaret, dört kişinin çıkardığı iç çekişler, esneme, hızlı nefes alışlar, hapşırma, dış aralarını dille temizlerken çıkan ses gibi milletlerarası dildir.

Kitap okumaya çalışıyorum, fakat hatıralar zihnimi rahat bırakmıyor. Bu dört kişiyi, her şey, her şey, her şey sinirlendiriyor. Birinin öksürmesinde öbürü mana buluyor. Sessiz bir tebessüm, karşısındakinin dişlerini gıcırdatmasına sebep oluyor. Kaşınma, burnunu silme, boğazını temizleme, dil ile diş temizleme, tükürme. Bunların hepsi, dört insanın birbirinden nefret etmesine yetiyor. Evet bu dört insan birbirinden nefret ediyor. Ve bu nefretlerini dışa vurmadıkları için de, kendi kendilerini zorlamaktan, ruhlarına baskı yapmış, işkence etmekten, öyle sinirli olmuşlar ki, hepsi birer bomba... Ah, içinde bulunduğumuz şu durumu anlatabilsem... ne müthiş, ne korkunç şey!”⁷⁸

Akustik mekânlarla ilgili olumsuz örneklerin yanı sıra, mahkûmlar tarafından olumlu alımlanan örnekler ve uygulamalar da bulunmaktadır. Cezaevlerinde mahkûmlar tarafından üretilen müzik ve doğaçlama şeklinde oluşan eğlenceler söz konusu olabilmektedir. Mahkûmlar kendi söyledikleri şarkılar, türküler eşliğinde eğlenip oynayabilmektedirler. Nazım Hikmet Bursa Cezaevi'nden Piraye'ye gönderdiği mektupta “Sana bu mektubu yazarken, koridorda mahpuslar eğlenti yapıyorlar... Demin çıkıp baktım duvarların iki tarafına boydan boya çömelmişler... Bozuk bir saz. Kırık bir def... Yüzleri sapsarı, ortada çiftetelli oynayan iri yarı bir katile tempo tutuyorlardı.”⁷⁹ Aziz Nesin ise, ses konusunda yaşadığı bütün olumsuzluklara rağmen akustik mekânı deneyimini dönüştürmek, çeşitlendirmek ve fiziksel mekâna farklı bir nitelik katmak için bir kuş besleme yolunu seçmiş, uzun süreler kafesteki kuşun ötmesini beklemiş; dış mekânı, hür hayattan bazı imgeleri

78 Nesin, *age*, 57-58.

79 Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, 9. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 21.

kapatılma mekânına taşıyabilmeyi umut etmiştir. Kuş beslemenin yanı sıra sak-sıda çiçek yetiştirmiş, ses, koku ve görsellik gibi duyumsal, bedensel deneyimler aracılığıyla hem mekân algısını dönüştürmek ve olumluya çevirmek için çaba sarf etmiş hem de cezaevinin kasvetine karşı farklı uyarıcılar aracılığıyla bir direnç geliştirmeye ve benliğini korumaya çalışmıştır.

Akustik mekân deneyiminin önemli bileşenlerinden birini, radyo yayınları oluşturmaktadır.⁸⁰ Hapishane yönetiminin yaptığı radyo yayını, iç mekânı dış dünyaya, mahkûmları özgür yaşama bağlayan bir işlev görmekte, farklı bir akustik mekân yaratmaktadır. Bir anlamda dışarda akan zamanla içerde hissedilen zamanı, zaman-mekân duygusunu düzenlemekte, mahkûmların ortak ülke gündeminin, tarihinin ve kolektif zamanın bir parçası haline getirmektedir. Radyo yayınları, dış dünyayla ilgili haberler, radyo oyunları ve müzik mahkûmların yaşam standardının bir nebze artmasına, ihtiyaç duydukları uyarıcıların sınırlı bir ölçüde karşılanmasına yol açmaktadır. Radyo yayını ve bununla oluşan akustik mekân mahkûmların kendi aralarında ve toplumla kurdukları en önemli bağlardan birini oluşturmaktadır. Nazım Hikmet, 1946 yılında Kemal Tahir'e gönderdiği mektupta, "Burada radyo var. Her akşam dinliyorum. Kalemde. Şimdi meydan yerine hoparlör koyacaklar. Rahat rahat bütün koşuşlar dinleyecek"⁸¹ diye yazmaktadır. Diğer taraftan radyo yayını her mahkûmda benzer bir olumlu etkiye yol açmamaktadır. Sözgelimi Necip Fazıl'ın radyo yayını olumsuz bir akustik mekân deneyimi şeklinde yaşadığı görülmektedir. Şair, akustik mekân ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine dönük bir uygulamayı, sıradan insanların zevkine hitap edebilecek bir durum olarak görür ve eleştirir:

"Müdüriyetten idare edilen radyo vasıtasıyla, buralara serbest hayatın haberleri ve sesleri aktarılır. Bazen de yalnız hapishaneye mahsus vaazlar, dersler nasihatler...Hemen hemen hepsi hırıltılı, homurtulu ve horultulu olan bu hoparlörlerden yediğim dayaklar!.. Fakat onlar, tıpkı meydandaki ağaçlar, fiskiye ve öbür ziyet unsurları gibi, mahkûmların pek sevdiği şeyler... Bayılırlar radyoya ve yanından hiç ayrılmazlar".⁸²

⁸⁰ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde radyo yayınlarının toplumsal, siyasi ve ideolojik işlevi konusunda bkz. Meltem Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, 1. bs. (İstanbul: Metis, 2005).

⁸¹ Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar* (İstanbul: İthaki, 2016), 17.

⁸² Kısakürek, *age*, 158.

Bütün bu örneklerin gösterdiği gibi bir kapatılma mekânı olarak cezaevleri, fiziksel, sosyal ve materyal verilerin yanı sıra, ses ve sesin yarattığı akustik duyumsamalar aracılığıyla da deneyimlenmiş, ses, titreşim ve yankı mekâna farklı bir katman ekleyen öğeler olarak belirmiştir. Söz konusu akustik mekânların üretimi ve tüketimi hapishane yönetiminin mahkûm bedenleri üzerinde, mahkûmların ise kendi aralarında olumlu ya da olumsuz farklı müdahaleleri gerçekleştirmelerine imkân sunmuş ve her bir mahkûm bireysel psikolojik yatkınlıkları çerçevesinde akustik mekânı alımlamıştır.

Kontrolde Çıkan Mahkûm Bedenleri: Kural İhlalleri ya da Alternatif Disiplin Tasarımları

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde ceza infaz kurumları gerek makro düzeyde fiziksel mekânların oluşturulmasında gerekse cezaevi işleyişiyle ilgili detayların hayata geçirileceği mikro düzeyde ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. İnzibati cezaları tanımlayan disipline etme iradesi mevcut mekânsal koşullar ve alt yapı yetersizliğinden ötürü hayata geçirilememektedir. Bu iradeyi belli bir dereceye kadar engelleyen ve dönüştüren diğer temel etkenlerden biri, personelin ve mahkûmların iradesi ve etkileşimidir.

Geniş bir toplumsal, hukuki, sosyo-ekonomik normlar çerçevesinde geliştirilen disiplinler pratikler, aynı zamanda disiplin konusunda bir müzakere ve direnç alanına işaret etmektedir. Cezaevinde gerek personel gerek mahkûmların kendi aralarında ürettikleri disiplinler uygulamalar, çok aktörlü, çok katmanlı etkileşim ve doğaçlama süreçleriyle şekillenmektedir. Burada beden, en temel ifade ve iletişim araçlarından birine dönüşür. Total kurumların ve yönetmeliklerin beden ve mekân üzerinde öngörmüş olduğu her türlü disiplinler uygulama hem belli ölçüde hayata geçmekte hem de ihlal edilmektedir. Kapatılmış beden üzerinde disiplinin sağlanabilmesi ve yeniden üretimi, hiyerarşi ve kural ihlalleri ile eşzamanlı olarak birlikte var olmaktadır.⁸³ Bu durum aynı zamanda disiplinler uygulamaları da mümkün kılmaktadır. Sözelimi Nizamname'de "Alkollü içkiler içmek, esrar, afyon morfin ve bu gibi uyuşturucu maddeler kullanmak memnurdur"⁸⁴ de-

83 Bkz. Erving Goffman, 2015. Ayrıca bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*.

84 *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* [madde 94], 16.

nilmektedir. Fakat dışardan iâşe ve yemek kabul edilebilen bir cezaevi sistemi, uyuşturucu yasağını ihlal etmek için yeni fırsatlar yaratmaktadır. “Hariçten gelen iâşe maddeleri ve yemekler kontrol edilmedikçe sahiplerine verilmez”⁸⁵ maddesi, her ne kadar bir kontrol şartı getirse de bunun mevcut mekânsal koşullar ve personel altyapısıyla hayata geçirilmesinde bazı sorunların yaşanması kaçınılmazdır.

Kural ihlalleri, genellikle mahkûmlar arasında alternatif bir düzen ve disiplin yürürlüğe girmesine yol açmıştır. Burada mekân, yine belirleyici bir aktör olarak sürece yön vermektedir.⁸⁶ Omay’ın tespit ettiği disiplin ihlalleri dönemin sapma, suç ve kabahatler alanındaki kavrayışını ama aynı zamanda hapisanede küçük grupların ve bireylerin örgütlenme, iktidar ve direnme biçimlerini, bunun mahkûm bedeni üzerindeki maddi sonuçlarını, mahkûmların hayatta kalma stratejilerini göstermesi açısından da önemlidir:

“Hürriyeti alınmış olarak merkez cezaevine giren insan kendisini bambaşka bir âlemin içinde bulur. Zira binaların elverişsizliği yüzünden mevkuf, mahkûm, kahil, çocuk...Hepsinin bir arada ve karmakarışık bulunduğu bu cezaevlerinin ekserisinde işsizlik ve biraz da infaz elemanlarının kifayetsizleri ile izah edilebilecek sebeplerde dolayısıyla dam ağalığı, kıdemlilik, meydancılık gibi payelerle adem baba ve meriyülhatır koşulları ve yeni gelenden muhtelif vesile ve bahanelerle para almak geleneği, kumar, uyuşturucu maddeler ve bir çok ahlaksızlar, yekdiğerine karşı emniyetsizlik ve bu yüzden bilhassa bıçak ve şiş nevinden silahlar ve kısaca her şey bulunabiliyor.”⁸⁷

Burada Omay’ın tarifinden hareketle, mahkûmların kendi içlerinde bir düzen ve hiyerarşi geliştirdikleri, dolayısıyla disipliner pratikler bağlamında birbirlerine koşut *cezaevi evreni* yarattıkları, farklı kimlik ve toplumsal rolleri temsil eden mahkûm ve bedenler dizgesi ürettikleri söylenebilir.⁸⁸ Devletin disipliner pratiklerini en aza indirgemeye çalışan mahkûmlar, koşuş içi oluşan iktidar dinamiklerinin, hiyerarşi ve disipliner pratiklerin nesnesini ve öznesini oluşturmaktadırlar. Her iki *ceza evreni*, uyum, dayanışma, zor kullanımı, gerilim, çatışma, ödün ve çözüm gibi bileşenlerden oluşmakta, kapalı mekânda mahkûmların üret-

85 *age* [madde 102],17.

86 Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel, 2014).

87 Omay, 1947, 16.

88 1941-58 yılları arasında Türkiye’de mahkûm istatistikleri için bkz. T. C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958* (Ankara: Kars Matbaası 1960).

tikleri düzen hem resmi yönetmeliklerle koşulsallık içinde şekillenmekte hem de tikel örneklerde belli ölçüde bir çeşit otonomi elde etmektedir. Bu iktidar mücadelesinin sonuçları kimi durumlarda bedene doğrudan yansımakta, kötü muamele, yaralanma ve ölüm hayatta kalma stratejisinin durakları haline gelmektedir.

Omay, cezaevinin özellikle köylü mahkûmları eğittiğini, meslek kazandırdığını ve onlara bir dereceye kadar şehir kültürü aşıladığını düşünmektedir.⁸⁹ Fakat cezaevleri mahkûmlara yeni birtakım mesleki nitelikler kazandırdığı gibi, bilmedikleri yeni suç türleriyle tanıştırma ve yeni suçlar işleme zemini de sunmaktadır. Necip Fazıl söz konusu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Bizde hapishane, hiçbir suçun ıstırap ve intibah yatağı değil, her suçun tam teşekkül ve tekemmül akademisidir. O bir yılanlı kuyudur; ve bekçileri, içine değil yalnız kapağına hâkimdir. Herkesi, her nevi insanı kuyunun kapağını aralayıp buraya atarlar. Atılan, ister tırtıl veya solucan olsun... Ya kuyunun dibinde yılanlaşacak, yahut yılanlara gıda olacaktır”.⁹⁰

Adi suçlardan yatan mahkûmlar iç mekânda mahkûmlar tarafından geliştirilen disiplinler uygulamalara tabi olmak zorundadırlar. Hayatta kalma stratejisi olarak uyum ve itaat, kısa vadede en temel çözüm gibi durmakla birlikte, orta ve uzun vadede daha farklı zorlukların, maddesel, duygusal, fiziksel bağımlılıkların, disiplinin ve kapatılma mekânındaki ekonomik istismarın temelini oluşturmakta ve sürekli yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Sözelimi Necip Fazıl, “Bıçak, aynı zamanda, ucuna biraz eroin koyup henüz alışmamış mahkûma takdim etmenin de aletidir. Haddinizse almayın! Bu hareket ‘ya eroini alırsın, ya bıçağı yersin!’ demektir. İlk takdimler parasızdır. Fakat bir kere alışıp eroin delisi oldunuz mu, siz, artık ölüncüye kadar emniyet altına alınmış bir gelir kaynağısınız!”⁹¹ diyerek kapatılma mekânında kural ve sınır ihlallerinin farklı türleri konusundaki gözlemlerini aktarır.

Total kurum tarafından kapatılan beden, ceza infaz hukukunun yanı sıra mahkûmun kendisi, diğer cezaevi sakinlerinin ve personelin aynı beden üzerindeki tasarrufları ve müdahaleleriyle birlikte farklı bir disiplin mekânı haline gelir. Bir disiplin mekânı olarak beden, hayatta kalma mücadelesi veya sadece acının dindi-

⁸⁹ Omay, *age*, 35.

⁹⁰ Kısakürek, *age*, 65-66.

⁹¹ *age*, 58.

rilmesi için farklı strateji ve taktiklerin sürdürüldüğü yerdir. Hapishane öncesindeki kimliği eksiltilecek yeni koşullara aktarılan özne ve beden, karşılaştığı fiziksel, psikolojik ve sosyal koşullar/zorlanmalar ve sorunlar karşısında farklı çözüm arayışlarına girer. Bu çözümlerin önemli bölümünü, beden üzerindeki tahripkâr veya sağaltıcı müdahaleler oluşturur. Beden benliğinin temel ifade araçlarından biri olduğu gibi, mahkûmun benliğinden arta kalanla yeniden kendini üretmek için başvurduğu en temel imkân haline gelir. David Le Breton'un beden ve öznenin farklı bağlamlarda kendi kendini yaralaması, tahrip etmesiyle ilgili olarak aktardıkları, cezaevindeki disiplin ve iktidarın oluşum şekillerinin analizinde önemlidir:

“Bedensel yaralar bir tür kurban olgusudur. Birey varlığının tamamını kurtarabilmek için kendinden bir parçayı bırakmayı kabullenir. Amaç ölmemektir. Bunlar kimlik yaraları, insanın daha kötüsünden kurtularak kendisiyle bütünleşme girişimleridir.⁹² Kesik öncelikle bir anlam cerrahisidir. İstirabın fiziksel acıya dönüşmesi bireyin dünyaya geçici olarak yerleşmesini sağlar. [...] Rahatlama genelde geçicidir. Gerilim yaratan koşulları kesinlikle ortadan kaldırmaz ama bir soluklanma sağlar.⁹³ [...] Yaralar, akan kan, yara izinin acısı bireyin kendisini yenileme çabalarıdır. Değişimin etkisi geçici ama etkilidir. Mahkûm ıstırap çıbanını deler ve hapishanenin rutinine, dinginliğine döner.⁹⁴ Acı ve yaranın işlevi kimlikseldir, beden içinde yer etmiş sembolik desteklerdir bunlar. [...] Bedende bilinçli olarak açılan yara zamanın yeniden başlamasıdır. Zamanın tam bir çıkmazda bulunduğu noktada yara geleceğin dünyasına bir köprü atar, zamanı yeniden harekete geçirir. Sağlanan rahatlama hiç kuşkusuz kısa sürelidir ama bireyin kendisini aslanın ağzından kurtarması ve biraz soluklanması gibi bir yarar getirir.”⁹⁵

Necip Fazıl'ın hapishane gözlemleri, Le Breton'un aktardıklarıyla bazı açılardan örtüşmektedir. Şair, güncesine “...eroinciler harman olup da çaresini bulamadılar mı, başlarlar hapishanenin camlarını kırmaya; ve bu kırıkları camların sivri parçaları ile vücutlarını delik deşik ederler. Hiç şakası yok; kendilerini ölüm halinde yaralarlar, her taraflarını çizerler. Sebebi var; ancak şarıl şarıl kan akacak olursa, bir parçacık ferahlıyorlarmış!”⁹⁶ diye yazar.

⁹² Le Breton, *age*, 12.

⁹³ *age*, 36-37.

⁹⁴ *age*, 97.

⁹⁵ *age*, 141.

⁹⁶ Kısakürek, *age*, 71.

David Le Breton'un alkol ve uyuşturucu bağımlılığı ile bedende yara açma arzusu, alışkanlığı ve yara iziyle kurulan duygusal bağ arasındaki ilişkilere dikkat çeker.⁹⁷ Uyuşturucu bağımlılığı zihinde ve bedende açılan bir yara olarak düşünül- düğünde, alkol, esrar veya eroin kullanan mahkûmun bedenindeki kesiklerin, yara içinde yarayı, farklı yara katmanlarını temsil ettikleri söylenebilir. Total kurumların mahkûmun bedeninde açtığı metaforik yaraya mahkûmun verdiği tepki, kimi ör- neklerde kendi bedenini kesmek ve tahrip etmek olabilmektedir. Kapatılan mahkûm bedeni, gerek total kurumdan gerekse personel ve diğer mahkûmlardan kendisine yönelen şiddete karşı, bir hayatta kalma stratejisi olarak kendi bedenini yaralamayı seçer. Söz konusu tahrip bağlama göre aynı zamanda diğer mahkûmlara karşı bir meydan okumayı, acıya dayanıklılığın sergilendiği bir güç gösterisini⁹⁸ ve çevreye yönelen bir tehdidi de içermektedir. Vücudunda açtığı kesiler ve yaralama kapasite- si üzerinden kabul edilen ve tanınan özne, kapatılma mekânında var olan disiplinler uygulamaların bir aktörü ve tarafı, hem öznesi hem nesnesi haline gelir.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nde total kurumun kapatılma mekânlarından biri olan cezaevleri, farklı iktidar kaynaklarının beden üzerindeki disiplinler pratik- lerinin en yoğun yaşandığı bağlamlardan birini oluşturmaktadır. Bir çeşit mikro kozmos olan cezaevinde, *mahkûm bedeni* bir taraftan total kurumun fiziksel ve psikolojik müdahalesine açılırken, diğer taraftan mahkûmun, cezaevi per- soneli ve diğer mahkûmlarla girdiği etkileşim; bireysel otonomi, çatışma, ödün ve uyum konusunda sürdürdüğü müzakerelerin zeminini oluşturmuştur. İktidar ilişkilerinin ürettiği bütün asimetriye rağmen beden, sadece disiplinler uygula- maların total kurumun kanun ve nizamnamelerinde tanımladıkları biçimde ve ölçüde müdahale edebilen bir mekân değil, mevcut koşullar çerçevesinde di- sipliner iradenin müzakereye açıldığı, ödünlerin verildiği ve kural ihlallerinin de yaşandığı varoluşsal bir yerdir. Varlık, benlik, iktidar, hukuk, düzen, suç ve ceza mekânsal olarak hareketleri sınırlandırılmış beden üzerinden görünür ve tartışılabilir hale gelmektedir.

97 Le Breton, *age*, 44.

98 Bkz. *age*.

1923-53 yılları arasında Türkiye’de ceza infaz kurumlarının, kanun ve yönetmeliklerle belirlenen tanımı ile mevcut kapatılma mekânlarındaki materyal koşullar ve fiili durum arasında kapanamayan bir mesafe bulunmaktadır. Cezai infaz kanunu ve biyopolitikaların farklı yansımaları olarak üretilen bazı raporlar, nizamnameler ile söz konusu dönemde kaleme alınan çeşitli yayınlar; telif eserler, ayrıca Necip Fazıl, Nazım Hikmet ve Aziz Nesin gibi yazar ve şairlerin cezaevi günce ve mektuplarla belli bir metinler arasılık çerçevesinde karşılaştırmalı olarak okunduğunda, bu asimetri hem daha belirgin bir görünür-lük kazanmakta hem de *ceza evreninde yaşanan beden deneyimini* farklı sesler, perspektifler üzerinden yorumlama ve yeniden inşa etme imkânı doğmaktadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde, 1932 Hapishaneler Raporu, cezaevlerindeki mekânsal ve hijyenik koşullarla ilgili olarak ceza infaz kurumlarının hukuki tanımlarının ve beklentilerinin çok ötesinde karanlık bir tablo sunmaktadır. Dünyadaki diğer uygulamaları takip eden ceza hukuku ve ceza infaz kurumların teorik anlamda zenginleşmeleri ve uzmanlaşmalarına paralel ilerleyen bir cezaevi manzarası, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar altında istisnai birtakım prestij projeleri dışında mekânsal olarak üretilenmemiş, ceza infaz süreçlerinde beden ve mekân üzerinde uygulanacak disiplinler pratiklerin yeniden tanımlanması ile yetinmek zorunda kalmıştır. 1941’de çıkarılan *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* böyle bir sürecin ürünü olup, bedenin disipline edilmesine ilişkin geleceğe dönük bir yol haritasını temsil etmektedir. Bir başka deyişle, hayata geçirilmesi dönem itibarıyla mümkün olmayan mekânsal altyapı ve fiziksel uygulamaların neler olması gerektiğinin nizamname aracılığıyla tanımlanması yoluna gidilmiştir.

Ceza infaz kurumları tarihinde önemli bir yere sahip olan 1941 Nizamnamesi bedene dönük mekânsal ve disiplinler uygulamaların, kural, sınır, sorumluluk ve hakların yeniden tanımlama çabası olarak ortaya çıkmış, mevcut hapishanelerdeki asayiş ve düzen sorunlarının hangi alanlarda yoğunlaştığı, total kurumun cezaya, adalete, ıslaha ve bütün bunların sağlanacağı en önemli mekânlardan biri olan bedene karşı nasıl bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği, bedeni/mahkûmu dönüştürmek ve ıslah etmek için hangi psikolojik stratejilerin uygulanacağı konusunda net tanımlar sunmuştur. Fakat aradan on yıldan

fazla bir zaman geçmesine rağmen 1950’li yılların başı itibariyle 1941 yılında belirtilen hedeflere, disiplinler uygulama standartlarına hâlâ ulaşılamadığı grlmektedir.

Cezaevlerinde mekâna, bedene ve toplumsalılığa ilişkin disiplinler uygulamalar, sadece hukuk ve nizamnameler tarafından değil, farklı toplumsal aktörlerin mahkûm bedenine dönük alternatif disiplinler müdahaleleriyle de belirlenmiştir. Disipliner uygulamalar ve kapatılma mekânları nizamnamelerle ilişkili fakat ondan yarı bağımsız bir gerçekliği yansıtmakta, zgr hayattaki toplumsal ve kültürel kodlarla, mahkûm ve personel arasındaki farklı fiziksel ve sosyo-psiişik sembolik etkileşim süreçleriyle şekillenen yarı otonom bir *cezaevi mikrokosmosu* bulunmaktadır. Burada beden üzerindeki iktidara yönelik bireyler ve küçük gruplar arasındaki ilişkiler, sosyalizasyon, mekânsal deneyim, konuşma ekonomisi, akustik mekân, hıfzıssıhhaya dönük disiplinler uygulamalar ve şiddet biçimleri sürekli yeniden tanımlanmış ve inşa edilmiştir. Açık uçlu bir süreç olan iç mekânda disiplinin sağlanması, beden üzerinde uygulanan kısıtlama, sınırlama ve serbest bırakma süreçleriyle içi ie geçerek var olmuştur. Mahkûmların bedenleri/benlikleri *zaman-mekân türbülansı* denebilecek bir süreçten geçirilerek dönüştürülmek ve topluma yeniden kazandırılmak istenmiştir. Bu durum hapishane içinde nizamnamelerde öngörülenin dışında daha farklı bir cezaevi evreninin oluşmasına yol açmış, beden bir başka mahkûmun bedenini olduğu kadar, kendi kendini de disipline eden bir veri olarak ön plana çıkmıştır.

Nizamnamelerin niyet edilenler kadar niyet edilmeyen sonuçları cezaevi evrenini ve bu evrende var olan bedenleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiş, dönüştürmüş, ama aynı zamanda ceza infaz kurumlarının kendi disiplin aygıt ve imkânları da bu etkileşime bağlı olarak dnşmştir. Farklı ölçekte mekânlar ve bu mekânlar içinde bedenin hareketleri denetlenmeye, koordine edilmeye çalışılmış; fakat bedene ilişkin her disiplinler pratik gibi öngörülen düzenlemelerin ancak belli bir bölümünün hayata geçirilmesi söz konusu olabilmiiştir.

Kaynakça

- Adak, Ufuk. "Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality". *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*. Vol. 4. N. 1. Crime, Punishment, and Social Control in the Late Ottoman Empire. (May 2017): 73-94. <http://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.4.1.05>
- Studies Association*. Vol. 4. N. 1. Crime, Punishment, and Social Control in the Late Ottoman Empire. (May 2017): 73-94. <http://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.4.1.05>
- Ahıska, Meltem. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. 1. bs. İstanbul: Metis, 2005.
- Arpacı, Murat. "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)". *Toplum ve Bilim*. s. 140 (2014): 59-86.
- Carpenter, Edmund. Marshall McLuhan, "Acoustic Space". *Exploration in Communication*. ed. Carpenter, Edmund. Marshall McLuhan. Boston: Beacon Press, 1960: 65-70.
- Demirel, Fatmagül. "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi". *Toplumsal Tarih*. s. 5. (Mayıs: 2001): 11-14.
- _____. "Kastamonu Hapishanesi". Üsküdar'a Kadar Kastamonu. İstanbul: YKY, 2008: 299-305.
- Fındıklı, Erhan Berat. "Cezaevleri Yapı Stoku: Mimarlık, Bürokrasi ve Mekânsal Dönüşüm (1923-1947)". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. *Journal of History School (JOHS)*. s. XXXVII-2 (Aralık 2018): 543-568.
- _____. "Türkiye'de Cezaevi Mekânları, Edebiyat ve Çoklu Kronotoplar". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. c. 14. s. 28 (2019): 321-338.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 6. bs. Ankara: İmge, 2015.
- _____. *Kliniğin Doğuşu, Tıbbi Algının Arkeolojisi*. çev. Şule Ünsaldı. Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- Goffman, Erving. *Timarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*. çev. Ebru Arıcan. Ankara: Heretik, 2015.
- _____. *Etkileşim Ritüelleri, Yüz Yüze Davranış üzerine Denemeler*. çev. Adem Bölükbaşı. Ankara: Heretik, 2017.
- Halbwachs, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. Büşra Uçar. Ankara: Heretik, 2016.
- _____. *Kolektif Hafıza*. çev. Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017. *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*. Ankara: Umumi Hapishane Matbaası, 1932.
- Johnston, Norman. *Forms of Constraints: A History of Prison Architecture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000.

- Johnston, Norman. Leonard Savitz. Marvin E. Wolfgang. *The Sociology of Punishment and Correction*. 2. bs. New York: John Wiley & Sons, Inc. 1970.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Cinnet Mustatili, Yılanlı Kuyudan*. 19.bs. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016.
- Kurt, Burcu. İsmail Yaşayanlar. ed. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Le Breton, David. *Ten ve İz: İnsanın Kendisini Yaralaması Üzerine*. çev. İsmail Yerguz. 2. bs. İstanbul: Sel, 2016.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel, 2014.
- Makal, Ahmet. *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Emek Çalışmaları*. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2011.
- Nazım Hikmet. *Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar*. İstanbul: İthaki, 2016.
- _____. *Piraye'ye Mektuplar*. 9. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018. Nesin, Aziz. *Mum Hala*. İstanbul: Nesin Yayınevi, 2005.
- Omay, İbrahim Saffet. *İnfaz Hukuku Notları ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1948.
- _____. *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1947. Shaw, G. Howland. "Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform". *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi*. Ankara: Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 1938: 161-166.
- Sipahi, Ali. "The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953". Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.
- T. C. Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü. *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*. Ankara: Devlet Matbaası, 1941.
- T. C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. *Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958*. Ankara: Kars Matbaası, 1960.
- Yıldız, Gültekin. *Mapushâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitapevi, 2012.